

Міністерство освіти і науки України
Житомирський державний університет імені Івана Франка

МАРІЯ ФЕДОРОВА
ОЛЕНА МАКСИМОВА
ОКСАНА СОРОЧИНСЬКА

ДОШКІЛЬНА ПЕДАГОГІКА
(частина I)
ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ ДОШКІЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ
навчально-методичний посібник

Житомир 2024

УДК 373.2 (075.8)

Ф 33

*Рекомендовано до друку вченою радою Житомирського державного
університету імені Івана Франка
(протокол 3 від 23.02.2024 р.)*

Рецензенти:

Орлова О. А. – кандидат пед. наук, старший викладач кафедри суспільно–гуманітарних дисциплін КЗ «Житомирський ОППО» ЖОР;

Сахневич І. Д. – кандидат педагогічних наук, доцент, методист навчально-методичного кабінету професійно-технічної освіти у Житомирській області;

Коновальчук І.І. – доктор педагогічних наук, професор кафедри теорії та методик дошкільної й інклюзивної освіти Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Федорова М.А., Максимова О. О., Сорочинська О. А. Дошкільна педагогіка (частина 1): навчально-методичний посібник. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2024. 80 с.

У навчально-методичному посібнику висвітлено розділ дошкільної педагогіки «Загальні основи дошкільної педагогіки» з урахуванням сучасних педагогічних досліджень. Розкрито завдання та актуальні проблеми дошкільної педагогіки на сучасному етапі розвитку суспільства, основні теорії навчання та виховання дітей дошкільного віку. Розглядається значення дошкільного дитинства у розвитку особистості, а також роль вихователя ЗДО у цьому процесі. Посібник містить тестові завдання, питання для самоконтролю та завдання для самостійної роботи, які дозволяють перевірити рівень засвоєння знань. Призначений здобувачам закладів вищої освіти, які навчаються за спеціальністю 012 Дошкільна освіта.

УДК 373.2 (075.8)

© Федорова М.А., Максимова О. О., Сорочинська О. А. 2024

© Житомирський державний університет імені Івана Франка, 2024

ЗМІСТ

Вступ	4
Тема 1. Дошкільна педагогіка: історія становлення, предмет та основні категорії	6
Тема 2. Методи наукових досліджень в дошкільній педагогіці	29
Тема 3. Значення дошкільного дитинства у розвитку особистості	43
Тема 4. Вихователь закладу дошкільної освіти як суб'єкт освітнього процесу	70
Список використаних джерел	79

ВСТУП

У професійній підготовці майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти вагомим місцем належить навчальній дисципліні «Дошкільна педагогіка», що забезпечує формування загальних і спеціальних компетентностей здобувачів вищої освіти.

Сьогодні здійснюється реформування дошкільної освіти, що призводить до модернізації змісту, форм, методів, технологій освітнього процесу. Вивчення дошкільної педагогіки дозволить здобувачам усвідомити значущість нововведень і самим в подальшому долучитися до розв'язання проблем в цій галузі.

Викладання освітньої компоненти «Дошкільна педагогіка» опирається на сукупність компетентностей, сформованих під час викладання освітніх компонент «Вступ до спеціальності», «Психологія», «Вікова та педагогічна психологія», «Педагогіка», «Нормативно-правові основи забезпечення освітнього процесу в закладах дошкільної освіти та в закладах фахової передвищої освіти».

Вивчення освітньої компоненти «Дошкільна педагогіка» забезпечить засвоєння закономірностей, принципів, організаційних форм і методів розвитку, навчання і виховання дітей від народження до 6 / 7 років.

Мета вивчення освітньої компоненти: засвоєння здобувачами основних положень дошкільної педагогіки; усвідомлення закономірностей, принципів, форм і методів виховання і навчання дітей від народження до вступу до школи; формування умінь оцінки та аналізу педагогічних явищ і ситуацій, умінь моделювати освітній процес у закладі дошкільної освіти; розвиток професійної самосвідомості.

Основними завданнями вивчення освітньої компоненти є:

- розуміти та аналізувати основні категорії та провідні положення дошкільної педагогіки, усвідомити сутність та практичне значення вивченого матеріалу;

- знати особливості соціокультурного розвитку дітей раннього і дошкільного віку, мати уявлення про потенційні можливості дошкільного дитинства і основні напрями роботи з дошкільниками;
- знати особливості організації виховання і навчання дошкільників в умовах гуманізації та демократизації освіти;
- організовувати та підтримувати ігрову (провідну) діяльність дітей раннього і дошкільного віку;
- виховувати позитивне ставлення до майбутньої педагогічної діяльності, потребу у навчанні та самонавчанні, професійному самовдосконаленні;
- встановлювати конструктивну міжособистісну взаємодію з учасниками освітнього процесу (батьками, педагогами, громадськими організаціями).

Зміст посібника передбачає висвітлення таких тем: «Дошкільна педагогіка: історія становлення, предмет та основні категорії», «Методи наукових досліджень в дошкільній педагогіці», «Значення дошкільного дитинства у розвитку особистості», «Вихователь закладу дошкільної освіти, як суб'єкт освітнього процесу». Кожна тема підсумовується переліком питань для самоконтролю, що допоможе студентам перевірити якість засвоєння знань. Із цією ж метою подано тестові завдання. Завдання для самостійної роботи спрямовані на закріплення і поглиблення навчального матеріалу з певної теми. Включення різноманітних завдань допомагає студентам більш повно осмислити навчальний матеріал і сприяє формуванню власної позиції з актуальних проблем дошкільної педагогіки.

ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ ДОШКІЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

ТЕМА 1. ДОШКІЛЬНА ПЕДАГОГІКА: ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ, ПРЕДМЕТ ТА ОСНОВНІ КАТЕГОРІЇ

1. Предмет та завдання дошкільної педагогіки. Актуальні проблеми дошкільної педагогіки.
2. Зв'язок дошкільної педагогіки з іншими науками.
3. Основні категорії дошкільної педагогіки
4. Етапи розвитку дошкільної педагогіки.

№ 1. Предмет та завдання дошкільної педагогіки. Актуальні проблеми дошкільної педагогіки.

Термін «педагогіка» походить від грецьких слів «paidos» – дитина і «ago» – вести, виховувати. В дослівному перекладі «педагог» – дітоводій. У стародавній Греції педагогом називали раба, який супроводжував дитину господаря до школи. В подальшому педагогами стали називати тих людей, які займаються вихованням, навчанням дітей та молоді.

Сьогодні **педагогіка** – це наука про закономірності, принципи, форми і методи виховання, освіти і навчання людини на всіх етапах її вікового розвитку [12, с. 17]. Протягом останніх десятиліть значно зросла кількість знань про особливості виховання, навчання і розвитку людини, що призвело до появи нових галузей педагогіки. Отже, педагогіка за роки свого становлення і розвитку перетворилася на розгалужену систему наук про виховання. До неї відносяться: історія педагогіки, соціальна педагогіка, вікова педагогіка, спеціальна педагогіка, порівняльна педагогіка, галузева педагогіка та ін.

Історія педагогіки – це наука, яка вивчає розвиток освіти, школи і педагогічної думки від найдавніших часів до наших днів в Україні і за кордоном (І.Зайченко).

Соціальна педагогіка – галузь педагогіки, яка вивчає особливості соціального виховання, виховні можливості соціального середовища й умови

соціалізації особистості, розглядає закономірності взаємодії та взаємозв'язку особистості у мікро- та макросоціумі (О.Безпалько).

Порівняльна педагогіка – це галузь педагогіки, яка вивчає і порівнює стан, закономірності та тенденції розвитку педагогічної теорії і практики в різних країнах, їх національну та регіональну специфіку, виявляє способи і форми взаємозбагачення національних освітніх систем шляхом використання ними зарубіжного досвіду (Є. Скворчевська).

Галузева педагогіка охоплює спортивну, авіаційну, військову, інженерну, медичну, культурно-освітню; педагогіку підвищення кваліфікації та перекваліфікації спеціалістів, робітничих кадрів (Н. Волкова).

Вікова педагогіка – вивчає закономірності виховання і навчання, організаційні форми й методи освітнього процесу в різних вікових групах. Вона включає такі науки:

- дошкільну педагогіку;
- педагогіку загальноосвітньої школи (Н.Волкова).

Отже, дошкільна педагогіка є складовою вікової педагогіки.

Дошкільна педагогіка — наука про закономірності виховання і навчання дітей від народження до вступу до школи (до 6/7 років).

Кожна наука має **об'єкт та предмет дослідження**.

Об'єкт науки – це те, що існує як реальність поза самим вивченням. Об'єктом дошкільної педагогіки є виховання дітей від народження до вступу до школи, як цілеспрямований процес.

Предмет науки – це те, що наука вивчає в об'єкті. Предметом дошкільної педагогіки є закономірності, принципи, форми і методи, технології організації виховного процесу, що визначають розвиток особистості дитини від народження до вступу до школи.

Дошкільна педагогіка розв'язує такі завдання:

- дослідження тенденцій і перспектив освітнього процесу в закладах дошкільної освіти;

- дослідження і розробка теоретичних основ процесів виховання, освіти та навчання;
- визначення та вдосконалення змісту освіти дітей дошкільного віку;
- розробка нових концепцій і технологій виховання і навчання дітей раннього і дошкільного віку;
- впровадження у практику найбільш ефективних форм і методів виховання і навчання дошкільників;
- прогнозування напрямів розвитку освіти (якою має професійна освіта, чи виправдає себе багатоступінчаста підготовка кадрів, якими мають бути заклади освіти для дітей перших років життя тощо).

Функції дошкільної педагогіки

Функція – призначення.

1. Теоретична – визначення мети, завдань, змісту, форм і методів виховання і навчання дітей та вплив цього процесу на розвиток та формування особистості.
2. Прикладна – передбачає розробку нових, більш досконалих програм виховання та навчання, технологій, що відповідають вимогам сучасного суспільства.

Джерелами дошкільної педагогіки є:

— **народна педагогіка**, яка містить багатовіковий практичний досвід виховання дітей, закріплений у способі життя, традиціях та звичаях людей. Народна педагогіка ґрунтується на багатовіковій культурі українського народу і включає його ідеал досконалої людини;

— **філософські, суспільствознавчі, педагогічні та психологічні** праці, які є базою дошкільної педагогіки;

- сучасна вітчизняна та зарубіжна **практика виховання** дітей;
- результати спеціально організованих **педагогічних досліджень**;
- результати досліджень інших наук (філософії, психології, анатомії та фізіології тощо);

—**передовий педагогічний досвід** – це діяльність педагогів-новаторів та колективів закладів дошкільної освіти.

При цьому дошкільна педагогіка як наука спирається на методологію та категоріальний апарат **загальної педагогіки**.

Актуальні проблеми сучасної дошкільної педагогіки.

Завжди актуальною залишається **проблема соціалізації особистості** в дошкільному дитинстві, що передбачає створення сучасних технологій виховання дитини, використання ефективних засобів виховання. В радянській педагогіці дошкільна освіта базувалась на ідеї соціального навчання в спеціально створених умовах. При цьому недостатньо враховувались вікові можливості дитини, соціальне і предметне середовище, яке її оточує. Інна Рогальська стверджує, що сьогодні необхідно віднайти такі технології і засоби виховання, які враховують реальну соціальну ситуацію розвитку самої дитини (тобто ті своєрідні стосунки між дитиною та навколишнім світом, які характерні для кожного вікового періоду). Виховання має забезпечити дитині «вихід у соціум» (для цього необхідно створити комфортні умови життєдіяльності для дитини, включати її в різні види діяльності, зокрема в провідну діяльність, забезпечити повноцінне спілкування, що сприяють соціалізації) та «вибудовування себе» (процес індивідуалізації, накопичення соціального досвіду, формування «образу світу») [14, с. 340]. Переважання лише однієї складової не може забезпечити нормальну соціалізацію дитини.

Проблема розвитку інклюзивної освіти в Україні. Інклюзивна освіта є цілісним процесом, що забезпечення рівні можливості для отримання якісної освіти. Це досягається через організацію навчання в освітніх установах, коли використовуються особистісно-орієнтовані методи навчання і виховання і враховуючи індивідуальні особливості кожної дитини. Щоб забезпечити право дітей з особливими освітніми потребами на якісну освіту, міжнародна практика пропонує різні форми отримання освіти, такі як індивідуальна, дистанційна та «включена» (інклюзивна). Остання дозволяє дітям з

особливими потребами навчатися разом зі своїми однолітками, що позитивно впливає на їх соціалізацію [2, с. 54].

Проблема збереження і зміцнення здоров'я дітей. Здоров'я є однією з базових цінностей людства. Здоров'я нації розглядається як показник розвиненості держави і відображає її соціально-економічний стан. Лише здорова людина здатна сприяти економічному та культурному зростанню країни. Згідно з даними наукових досліджень стан здоров'я людини залежить на 10% від рівня розвитку медицини, на 20% від соціальних та природних умов, на 20% — від генетики та на 50% — від стилю життя.

Сьогодні в Україні спостерігається тенденція до погіршення фізичного і психічного здоров'я дітей та молоді. Серед факторів, що негативно впливають на здоров'я дітей є: обмеження фізичної активності, інформаційні перевантаження, стресові ситуації, надмірне використання гаджетів, погане освітлення під час роботи, неякісне харчування, що призводить спочатку до окремих функціональних порушень, а потім – до формування патології. У цьому зв'язку, важливо з перших років життя залучати дитину до здорового способу життя і правильно організувати систему фізичного виховання в закладі дошкільної освіти і сім'ї.

Професійний розвиток педагогів. Постійне удосконалення професійної компетентності, оновлення знань та умінь педагогів є ключовим фактором для забезпечення якісної освіти. Через це необхідно забезпечити оволодіння педагогами новими методами, технологіями навчання і виховання дітей, підтримувати їх у професійному зростанні та самовдосконаленні.

Також актуальними у дошкільній педагогіці є проблеми екологічного виховання, гендерного виховання, проблеми взаємовідносин батьків, дітей і педагогів, проблема підвищення ефективності виховання і навчання за рахунок використання сучасних технологій,

№ 2. Зв'язок дошкільної педагогіки з іншими науками.

Дошкільна педагогіка, як і кожна наука, у своєму розвитку спирається

на інші науки, що дозволяє краще дослідити педагогічні явища і процеси.

Дошкільна педагогіка і філософія.

Протягом століть педагогіка була частиною філософії і педагогічні ідеї формувались саме у межах філософії. Сьогодні філософські ідеї є методологічною базою педагогіки.

У педагогіці використовуються філософські поняття, такі як: буття, свідомість, культура, цінності тощо.

У дошкільній педагогіці використовуються філософські підходи. Наприклад, на основі *аксіологічного підходу* визначається система цінностей, яку необхідно виховувати у дітей. Це цінності життя, суспільства і людини, праці, природи тощо.

Культурологічний підхід передбачає врахування в освітньому процесі культури, звичаїв, традицій країни, міста, де народилась дитина; врахування загальнолюдських і національних цінностей.

Системний підхід полягає в організації професійної діяльності відповідно до цілісної системи взаємопов'язаних цілей, змісту, методів та умов, спрямованих на розвиток і виховання дітей.

Діяльнісний підхід визнає важливість провідної діяльності, яка задовольняє базові потреби дитини, сприяє розвитку основних психічних новоутворень і сприяє переходу до більш складних видів діяльності.

Особистісний підхід спрямований на розвиток потреб, бажань, інтересів та схильностей дитини завдяки ефективній діяльності педагога.

Обґрунтування завдань освіти впливає з філософського розуміння сенсу життя, виділення цінностей та ідеалів, які лежать в основі життєдіяльності людини та людства. Цінність – це значущість явищ та процесів дійсності для людини. Найголовнішою та найважливішою цінністю є життя людини. Отже, цінним є все те, що сприяє прояву життєдіяльності людини і оточуючих її людей, робить життя щасливим, наповненим смыслом.

Філософія допомагає зрозуміти, які цінності та ідеали лежать в основі життєдіяльності людини, визначають смисл її життя. Сучасна філософія

стверджує, що завданням освіти є не тільки формування людини розумної, а й людини культурної, моральної, гуманної. Саме таке філософське положення лежить в основі формулювання цілей освіти і виховання.

Сучасна філософія допомагає вирішити основні проблеми освіти: проблеми змісту освіти (що вчити?); проблему використання ефективних методів і форм навчання (як вчити); проблему усвідомлення смислу, значення освіти в житті людини і суспільства.

Наприклад, сьогодні у філософії освіти простежується думка про те, що навчання шляхом пасивного засвоєння дітьми «готових» знань, є необхідним, але недостатнім засобом пізнання. Такий спосіб навчання задіює дуже обмежений спектр мислительних процесів (увага, слухання, розуміння) і не сприяє формуванню здатності до самостійного здобуття знань. Виходячи з цього, навчання має спрямовуватись на розвиток вміння мислити творчо, критично, проблемно. А це передбачає використання в освітньому процесі інтерактивних методів навчання, які ґрунтуються на таких особливостях дитини, як допитливість, відсутність жорстких стереотипів поведінки, здатність до активного розвитку і викликають такі позитивні емоції, як подив, задоволення, радість пізнання.

Дошкільна педагогіка і психологія.

Традиційним є зв'язок дошкільної педагогіки з психологією. Знання дитячої психології є важливою умовою ефективності процесів виховання, навчання людини.

У дошкільній педагогіці використовуються спільні з психологією *поняття*: індивід, особистість, розвиток, провідна діяльність, спілкування, взаємодія тощо.

Знання психології допомагають вихователю зрозуміти особливості розвитку і функціонування психічних процесів (пам'яті, уваги, уяви, мислення тощо), можливості розвитку дитини у різні вікові періоди. На основі даних психології формулюються цілі навчання і виховання дітей, складається зміст освіти дітей дошкільного віку, обґрунтовуються педагогічні умови, які

роблять освітній процес більш ефективним.

Дошкільна педагогіка і фізіологія.

Розділ фізіології, що вивчає біологічні закономірності та механізми зростання та розвитку, називається віковою фізіологією. Індивідуальний розвиток організму від моменту його зародження до смерті називається онтогенезом. Предметом дослідження вікової фізіології є закономірності та особливості життєдіяльності організму на ранніх етапах онтогенезу.

Ефективність навчання та виховання значною мірою залежать від того, наскільки педагог враховує вікові та індивідуальні особливості розвитку дітей, наскільки адекватні умови створені, чи оптимально підібрані методи та методики навчання. Наприклад, зрілість фізіологічних систем дозволяє дитині адекватно реагувати на навчальні навантаження, успішно адаптуватися у школі, ефективно освоювати навчальний матеріал. Проте у дошкільному віці ці механізми ще не сформовані, тому організація навчання за шкільною методикою є неефективною і неприпустимою для дітей дошкільного віку.

Людина завжди живе в конкретних умовах, в середовищі, яке її оточує. Зрозуміло, що середовище впливає на розвиток дитини, при цьому сила такого впливу є різною у різні вікові періоди. Якщо впливи зовнішнього середовища відповідають можливостям організму, зрілості його систем, то ці впливи стимулюють розвиток дитини. При неадекватних впливах можуть виникати несприятливі зміни – порушення розвитку, відхилення у фізичному та психічному здоров'ї.

№3. Основні категорії дошкільної педагогіки

Як і кожна наука, дошкільна педагогіка має свій понятійний апарат. Серед всього комплексу понять можна виділити провідні, основні поняття. Такі поняття називають **категоріями науки**.

Основними категоріями дошкільної педагогіки є такі: виховання, навчання, розвиток, освіта, формування.

Найбільш загальним та універсальним поняттям є виховання. У

широкому розумінні виховання – це передача накопиченого людством досвіду від старших поколінь – молодшим.

У педагогічному розумінні **виховання** – це процес цілеспрямованої, систематичної, організованої взаємодії вихователя і вихованця у ході якої, в різних видах діяльності, здійснюється формування системи цінностей вихованця, його особистісних якостей, самореалізація та самоствердження.

Навчання – це процес цілеспрямованої двосторонньої взаємодії педагога і дітей, спрямований на оволодіння останніми знаннями, вміннями, навичками, на їх розвиток та виховання.

Освіта – процес і результат навчання, що виражається в сукупності систематизованих знань, умінь та навичок, якими оволоділа людина, ступені розвиненості її здібностей, самостійності у вирішенні проблем у різних сферах життєдіяльності на основі використання різних засобів соціального досвіду.

Виховання, навчання і освіта зумовлюють розвиток і формування особистості.

Розвиток – процес і результат кількісних та якісних змін в організмі та психіці людини.

Формування (категорія чітко не визначена) – надання певної форми, завершеності процесу становлення людської особистості, досягнення нею рівня зрілості, стабільності.

№ 4. Становлення і розвиток ідей дошкільної педагогіки

Умовно можна виділити три етапи розвитку дошкільної педагогіки:

- емпіричний етап (до 17 ст.);
- етап формування дошкільної педагогіки як науки (17ст. - 20 ст.);
- сучасний етап розвитку дошкільної педагогіки.

Емпіричний етап.

Серед перших відомих систем виховання можна виділити Спартанську і Афінську (Давня Греція). Ці дві системи виховання суттєво розрізнялись між собою, хоча виникли в одній країні – Давній Греції. Спартанська система

виховання була спрямована на формування мужніх воїнів, які ставали стійкими та загартованими членами військової спільноти. Державний контроль починався з народження дитини. Хлопчик до семи років залишався в сім'ї. Спартанські годувальниці, за словами Плутарха, не пеленали дітей, вирощували їх невибагливими до їжі, такими, що не боялись темряви та самотності. Виховання відбувалося під контролем державних чиновників, яких називали педономи [6, с. 38-39].

У віці приблизно з 7 до 18 років хлопчики виховувались у військових загонах (агеллах), під державним контролем. Виховання було однакове для всіх і включало три цілі: фізичний розвиток, формування бойового духу та підкорення волі держави. У віці 18 років юнаки приєднувалися до групи ефебів, де брали участь маневрах, криптіях, а також у навчанні молодших, . Близько 20 років юнаків включали до групи меліренів, де вони брали участь у військових діях, облавах, патрулюванні кордонів [6, с. 38-39].

Метою афінського виховання було досягнення гармонії між тілом і духом, що відомо як калокагатія. Як і в Спарті, хлопчики до семи років виховувались в сім'ї, причому з двох років до хлопчика приставлявся педагог-раб, який супроводжував його і відповідав за моральний розвиток та безпеку.

З семи років діти вступали до приватних мусичних шкіл, отримували не лише літературну та художньо-музичну освіту, але й вивчали основи наук. З 12 років підлітки одночасно з мусичною відвідували і гімнастичну школу (палестру), де вивчали п'ятиборство: біг, боротьбу, стрибки, метання диску і спису, а також плавання. Обдаровані юнаки вступали в гімнасії – державні заклади, метою яких було подальше удосконалення в галузі гімнастики. Навчання юнака закінчувалось військовою службою в ефебії [6, с. 42-44].

Окремі думки про виховання і навчання дітей ми можемо знайти у працях давніх мислителів: Демокрита, Сократа, Платона, Аристотеля.

Демокрит (460-370 рр. до н.е.) вказував, що виховання і навчання облагороджують людину, забезпечують її розумовий розвиток («ні мистецтво, ні мудрість не можуть бути досягнуті, якщо їх не вчити»). Отже, дорослі

повинні забезпечити дітям можливість вчитися. При цьому навчання полягає не просто у накопиченні знань, а в оволодінні мудрістю, яка допоможе «добре мислити, добре говорити, добре діяти». Важливим методом навчання є приклад дорослих, які оточують дитину та вправляння у моральних вчинках [6, с. 63].

Сократ (469-399 рр. до н.е.) є основоположником вчення про «добру природу» людини. Метою виховання, на думку Сократа, повинно бути пізнання самого себе, моральне самовдосконалення. Найвищою добродією він визнає мудрість. На думку Сократа, знання людини про добро поєднується і прагненням робити добро. Сократ намагався проводити бесіди так, щоб учні самостійно підходили до істинних знань. Його метод ми сьогодні називаємо «сократівською бесідою». Суть її в тому, що істина не давалась в готовому вигляді, а шляхом запитань і відповідей учні самі повинні були знайти відповідь на поставлену проблему.

Ксенофонт наводить приклад сократівської бесіди на тему: «Що таке несправедливість?». Сократ звертається до учнів з цим питанням. Один відповідає: «Несправедливий той, хто бреше, причиняє насилля, приносить шкоду». Сократ наводить йому протилежний приклад, дещо поправляє визначення: «Хто шкодить ворогам, той не вважається несправедливим». На що учень відповідає: «Несправедливий той, хто чинить так з друзями». Після цього Сократ розмірковує, що друзям також інколи кажуть неправду, наприклад, лікар може обманути тяжко хворого. В процесі бесіди учень поступово приходить до думки: «Несправедливий той, хто робить зло друзям з наміром нашкودити їм» [6, с. 53].

Платон (427—347 рр. до н.е.) одним із перших розробив систему суспільного дошкільного виховання. На його думку, діти дошкільного віку мають під керівництвом нянь збиратися на дитячих майданчиках, де за допомогою використання різноманітних методів (гра, читання казок, оповідань, бесіда, розповідь) здійснюється їх цілеспрямоване навчання та виховання.

Аристотель (384-322 рр. до н.е.) вперше в історії педагогіки запропонував вікову періодизацію розвитку особистості. Він розділив життя дитини на три періоди:

- від народження до 7 років;
- від 7 років до настання статевої зрілості;
- від настання статевої зрілості до 21 року.

У порівнянні з сучасною ця періодизація є достатньо загальною, проте важливою є думка, про необхідність навчання і виховання дітей з урахуванням їх віку.

У період середньовіччя церква охопила духовне життя суспільства, а виховання набуло релігійного характеру. Ідея про гармонійний розвиток особистості, висунута в античній культурі, була забута.

Середньовіччя – історичний період, що має багато цінного у розвитку освіти і педагогічної думки. Період становлення перших університетів – 12-13 століття. Перші університети: Болонський (1158 р.), Оксфордський (1168р.), Кембриджський (1209р.), Паризький (1253р.). Протягом 13-14 століть в Західній Європі з'явилося близько 60-70 університетів. Університети виникли на основі вже існуючих шкіл та соборів, а їх поява була пов'язана з розвитком торгівлі, міст та зростанням потреби в освічених людях. Університети давали можливість отримати знання з різних галузей: права, медицини, теології, філософії. Навчання в університетах було платним, тому доступ до нього мали в основному люди з заможних сімей.

Значний етап у розвитку педагогічної думки пов'язаний із епохою Відродження і діяльністю педагогів-гуманістів: Вітторіно да Фельтре, Франсуа Рабле, Томаса Мора, Томазо Кампанелла, які систематизували знання про те, як навчати та виховувати дітей, висловлювалися за загальне суспільне виховання, за всебічний розвиток особистості та поєднання навчання з працею.

Етап формування дошкільної педагогіки як науки (17ст. - 20 ст.).

На початку XVII ст. педагогіка починає виділятися в самостійну науку про навчання і виховання дітей та молоді. Це відбулось завдяки діяльності чеського педагога **Яна Амоса Коменського** (1592р.-1670 р.). У своїй праці «Велика дидактика» він уперше визначив завдання та основні поняття педагогіки; запропонував принципи, методи, форми навчання дітей від народження до 24 років. Вперше в історії педагогіки у праці «Материнська школа» він запропонував програму навчання і виховання дітей дошкільного віку.

Методологічною основою процесів навчання і виховання, на думку Я.А.Коменського, є принцип природовідповідності, який він обґрунтував вперше в історії педагогіки. Суть цього принципу полягає у твердженні про те, що людина є частиною природи, тому виховання повинно здійснюватись у відповідності з природою в цілому і з віковими особливостями дітей зокрема. Завдяки цьому навчання буде легким і ефективним для дитини. Такий підхід докорінно відрізняється від педагогіки середньовіччя, де можливості та інтереси дитини повністю ігнорувались.

Також Я.А. Коменський запропонував систему шкіл, які має відвідувати дитина у різні вікові періоди. Так, у дитинстві (до 6 років) дитина має перебувати у материнській школі. Материнська школа – це сім'я, де протікає все життя дитини. В період отрочтва (6 – 12 років) хлопчики і дівчата мають відвідувати школу рідної мови. Це основна ланка системи народної освіти, яка вирішує такі завдання: вільне читання, правильне письмо, лічба, вміння вимірювання, спів, знайомство з основними прийомами ремесла.

Періоду юності (від 12 до 18 років) відповідала латинська школа, також відома як гімназія. Туди вступали юнаки, які виявилися найбільш успішними після закінченні рідної школи. Основною метою навчання в гімназії було «разом з чотирма мовами (рідною, латинською, грецькою, старовірською) охопити всю енциклопедію наук». Програма включала вивчення «семи вільних мистецтв» (граматика, діалектика, риторика, арифметика, геометрія, астрономія, музика), що було традиційним для тогочасної Європи. Окрім

цього, учні вивчали фізику, хронологію, історію, географію, богослов'я та мораль.

Змужнілість (18-24 роки). Майбутні вчені можуть навчатися в академії.

Джон Локк (1632р. – 1704р.) у праці «Думки про виховання» запропонував «теорію виховання джентльмена». Ві розробив систему індивідуального виховання (під наглядом гувернера) хлопчиків – майбутніх джентльменів. Джон Локк ставив три завдання виховання: виховання тіла, характеру і розуму.

Вчений намагався довести, що душа дитини при народженні нагадує «чисту дошку» (*tabula rasa*), аркуш білого паперу. Людина народжується ні моральною, ні аморальною. Отже виховання є вирішальним фактором у розвитку дитини, воно долає і вплив спадковості, і вплив середовища.

Представляє інтерес «теорія вільного виховання», запропонована **Жан Жаком Руссо** (1712 р. – 1778р.). На думку Ж.Ж.Руссо, людина від народження є доброю. Злою вона стає внаслідок неправильного виховання. Виходячи з цього, мета виховання – виховати людину такою, якою вона була в природному стані (тобто гуманною, моральною). Сам процес виховання має базуватися на глибокій любові до дитини, безмежній повазі до її природи, особливостей і властивостей. Також дитині має надаватись максимальна свобода, оскільки обмеження свободи негативно впливає на формування її характеру.

Вперше в історії педагогіки Ж.Ж.Руссо обґрунтував використання *методу природних наслідків* у вихованні дитини. Він вкрай негативно ставився наставлянь і повчань дитини, зауважував, що дитина їх не розуміє. Дорослому потрібно поводитись так, щоб дитина була покарана наслідками свого вчинку. У праці «Еміль або про виховання» Ж.Ж.Руссо наводить такий приклад виховання хлопчика: «дитина ламає меблі – не поспішайте замінити їх новими: дайте відчутти шкідливість їх відсутності... Ніколи не жалійтесь на незручності, які вона вам спричинила, проте спробуйте, щоб вона перша відчула їх».

Йоганн Генріх Песталоцці (1746 р. – 1827 р.) швейцарський педагог, запропонував «теорію елементарної освіти». Теорія отримала таку назву тому, що у навчанні і вихованні дитини вихователь повинен починати з основ, найпростіших елементів освіти і поступово, від сходинки до сходинки, вести дитину вперед до засвоєння більш складної інформації. Теорія елементарної освіти заснована на ідеї природовідповідного розвитку дитини, розвитку її задатків та людських здібностей. Освіта повинна впливати на три основні сили людської природи: серце, розум, руку. Виходячи з цього, елементарна освіта включає три напрями: розумова, моральна, фізична.

Елементарна розумова освіта базується на таких здатностях людини: здатність до мови (розвиток мовлення починається із засвоєння звуків рідної мови); здатність пізнавати будь-які форми (від прямої лінії – до більш складних форм); здатність рахувати (з одиниці).

Метою елементарної моральної освіти, на думку Й.Г.Песталоцці є формування почуття діяльної любові до людей. Моральний розвиток дитини починається з природної любові дитини до матері. До неї поступово додаються довіра, вдячність, терпіння. Поступово ця любов розповсюджується на інших членів сім'ї (батька, братів, сестер), на близьких людей, а потім – на все людство.

Елементарна фізична освіта передбачає розвиток природних фізичних сил дитини шляхом вправ.

Фрідріх Фребель (1782 р. – 1852 р.) німецький педагог, у 1837 р. заснував установу для дітей дошкільного віку, якій у 1840 р. дав назву «дитячий садок», а виховательок у ньому називали «дитячими садівницями».

Для розвитку дитини в ранньому віці Ф.Фребель запропонував шість дарів. Першим подарунком є м'яч. М'ячі повинні бути невеликі, зроблені з м'якої вовни, різнокольорові – червоний, помаранчевий, жовтий, зелений, синій, фіолетовий (тобто кольори веселки) і білий. Мати дає дитині м'ячі різного кольору і таким чином розвиває її вміння розрізняти кольори.

Другим подарунком є невеликі дерев'яні куля, кубик і циліндр (діаметр кулі, основа циліндра і сторона куба однакові). Завдяки цьому дару дитина знайомиться з формами предметів. На думку Ф.Фребеля, шар – це символ руху, куб – символ спокою. Циліндр поєднує і властивості кулі, і властивості куба: він стійкий, якщо поставлений на основу, і рухливий, якщо покладений на ребро.

Третій дар – куб, поділений на вісім кубиків (куб розрізано навпіл, кожна половина – на чотири кубика). За допомогою цього дару дитина отримує уявлення про ціле та частини, може розвивати свою творчість, будувати з кубиків і по-різному їх комбінувати.

Четвертий дар – куб, розділений на вісім плиток (кубик ділиться навпіл, а кожна половина – на чотири подовжені плитки). Можливість будівельних комбінацій у даному випадку значно розширюється: з додаванням кожного нового дару попередні дари не вилучаються.

П'ятий дар – куб, розділений на 27 маленьких кубиків, причому дев'ять з них розділені на більш дрібні частини. Шостий дар – куб, розділений теж на 27 кубиків, багато хто з яких поділені ще на частини: на плитки, по діагоналі тощо.

Крім цих шести дарів Ф.Фребель пропонував згодом дати дітям додатковий будівельний матеріал (арки тощо), а також проводити з дітьми заняття з ліплення, малювання, ігри-заняття з паличками, плетіння тощо.

Сучасний етап розвитку дошкільної педагогіки (з 20 ст.).

З ХХ століття починається потужний розвиток системи дошкільної освіти, розвивається мережа закладів дошкільної освіти, з'являються наукові дослідження, присвячені проблемам навчання і виховання дітей раннього і дошкільного віку.

Софія Русова (1856 р. — 1940 р.) зробила значний внесок у розвиток дошкільної освіти в Україні. У 1871 р. вона з сестрою Марією відкрили у Києві перший дитячий садок. Вона ґрунтовно вивчала праці Ж.Ж.Руссо, Ф.Фребеля, Й.Г.Песталоцці, що дозволило їй визначити принципи власної педагогічної діяльності.

С. Русова запропонувала зміст роботи в дитячому садку, форми і методи роботи з дітьми у ньому. Український дитячий садок має організовуватись на наукових засадах з урахуванням досягнень педагогіки і психології; має бути національним; виховання дітей в дитячому садку має ґрунтуватись на грі, праці, особистісному спілкуванні з однолітками тощо.

Антон Макаренко (1888 р. – 1939 р.) – розробив «теорію дитячого колективу». Він виділяв основні ознаки колективу:

- наявність спільної суспільно-значущої мети;
- спільна діяльність, спрямована на реалізацію цієї мети;
- відносини відповідальної залежності;
- наявність органів управління.

Антон Макаренко виділив етапи розвитку колективу. На першому етапі колективу фактично немає, вимоги ставить педагог до дітей, причому вимоги за своїм змістом категоричні і вимагають безумовного дотримання. Результатом першого етапу є створення активу колективу – людей, які підтримують вимоги педагога і користуються авторитетом в колективі. На другому етапі вимоги ставить актив до колективу. Тут реалізується принцип паралельної дії, обґрунтований А. Макаренком. Суть цього принципу в тому, що вихователь ставить вимоги до вихованця не прямо, а через актив, що робить виховний процес більш ефективним. На третьому етапі розвитку колективу актив ніби поширюється на весь колектив, тобто кожен вихованець сам дотримується поставлених вимог. Четвертий етап – коли кожен перебуває на рівні самовиховання, самовдосконалення.

Василь Сухомлинський (1918 р. — 1970 р.) запропонував систему виховання високодуховної особистості. Основними принципами цієї системи є принцип гуманізації, активності вихованців, як обов'язкової умови їх розвитку, визнання самоцінності дитинства, поваги до особистості дитини. Василь Олександрович реалізував ідею раннього навчання дітей (з 6 років). Свій досвід він описав у книзі «Серце віддаю дітям».

Важливою умовою ефективного виховання дитини є її занурення в світ прекрасного. Виходячи з цього, ключовим завданням педагога є формування у дитини потреби в красі, яка охоплює вміння відчувати, створювати і зберігати красу в різних аспектах оточуючого світу, будь то природа, міжособистісні відносини чи власні дії.

В.Сухомлинський вказував, що «потреба у красі визначає моральну красу, породжує непримиренність і нетерпимість до всього вульгарного і потворного». Таким чином, краса є основою моралі: потреба у красі веде до неприйняття вульгарності та потворності, формуючи моральні принципи. Естетичне виховання є фундаментом для розвитку гуманності та емпатії, оскільки забезпечує перехід від краси до людяності. У своїй роботі з дітьми 6-річного віку В.Сухомлинський широко застосовував різноманітні методи, такі

як екскурсії, заняття на природі, в кімнаті казок, уроки «живої думки», участь у добродійній діяльності та інші. Важливими методами виховання дітей, на думку педагога, є бесіди, складання казок, участі у благодійних ініціативах, аналіз життєвих ситуацій та використання матеріалів з хрестоматії. Зокрема, особливу увагу приділяв використанню казок, розглядаючи їх як важливий засіб, оскільки «казка невіддільна від краси ... дозволяє дитині пізнати світ не лише розумом, але й серцем», казка формуванню у дитини уявлень про справедливість і несправедливість у дитини.

Питання для самоконтролю:

1. Що вивчає дошкільна педагогіка?
2. Що є об'єктом і предметом дошкільної педагогіки?
3. З якими науками пов'язана дошкільна педагогіка?
4. У чому полягає зв'язок дошкільної педагогіки з філософією?
5. У чому полягає зв'язок дошкільної педагогіки з психологією?
6. У чому полягає зв'язок дошкільної педагогіки з анатомією та фізіологією?
7. Охарактеризуйте функції дошкільної педагогіки.
8. Які основні категорії дошкільної педагогіки? Охарактеризуйте їх.
9. З якими подіями пов'язано виникнення дошкільної педагогіки? Хто вважається основоположником дошкільної педагогіки?
10. Які ідеї стосовно виховання і навчання дітей виникли в емпіричний період розвитку дошкільної педагогіки?
11. Який внесок зробили вітчизняні та зарубіжні вчені у розвиток ідей дошкільної педагогіки?

Завдання для самостійної роботи:

1. Підготувати повідомлення про сучасні дослідження у галузі дошкільної педагогіки.
2. Виділити базові поняття теми і заповнити словник термінів.
3. Скласти схему, що відображає зв'язки між основними положеннями матеріалу даної теми.

4. Скласти тези до кожного питання теми.
5. Сформулювати питання по темі (питання мають бути репродуктивні і проблемні).
6. Визначити можливості використання теоретичного матеріалу, що вивчається, на практиці.

Тестові завдання:

Дошкільна педагогіка є складовою:

- А) вікової педагогіки;
- Б) окремих методик;
- В) корекційної педагогіки;
- Г) галузевої педагогіки;
- Д) соціальної педагогіки.

Відповідь: А

Предметом дошкільної педагогіки є:

- А) закономірності, рушійні сили розвитку особистості дитини від народження до вступу до школи;
- Б) система педагогічних явищ;
- В) формування дитячого колективу у різних видах діяльності;
- Г) закономірності, принципи, форми і методи виховання і навчання дитини від народження до вступу до школи;
- Д) виховання дитини.

Відповідь: Г

Організував новий тип навчально-виховного закладу, назвавши його дитячим садком, розробив питання змісту, методи і форми роботи в ньому з дітьми дошкільного віку:

- А) Я.А.Коменський;
- Б) Ж.Ж.Руссо;
- В) Ф.Фребель;
- Г) К.Ушинський;
- Д) А.Макаренко.

Відповідь: В

«Материнська школа» - праця, присвячена вихованню дітей дошкільного віку, в якому розкриваються завдання і зміст виховання дитини від народження до школи. Автором є:

- А) А.Макаренко;
- Б) В.Сухомлинський;
- В) Я.А.Коменський;
- Г) Дж. Локк;
- Д) С. Русова.

Відповідь: В

Вкажіть, хто перший з педагогів відокремив педагогіку як самостійну науку:

- А) М.Ф. Квінтиліан.
- Б) К.Д.Ушинський.
- В) Й.Г. Песталоцці.
- Г) А.Ф. Дістервег.
- Д) Я. А. Коменський.

Відповідь: Д

Визначте предмет дошкільної педагогіки:

А) це принципи організації виховного процесу, що визначають розвиток дитини від народження до 7-8 років;

Б) це закономірності, принципи, технології організації виховного процесу, що визначають розвиток дитини від народження до 6-7років;

В) це організація виховного процесу, що визначає розвиток дитини від народження до моменту вступу в школу;

Г) це педагогічні умови організації навчально-виховного процесу дитини від народження до моменту вступу в школу;

Д) виховання і навчання дітей дошкільного віку.

Відповідь: Б

Навчання – це:

А) процес і результат кількісних і якісних змін в організмі людини, психіці, інтелектуальній та духовній сфері;

Б) процес цілеспрямованої систематичної взаємодії вихователів і вихованців, у ході якої в різних видах діяльності здійснюється формування якостей особистості вихованця, його самореалізація і самоствердження;

В) галузь педагогіки, яка досліджує теорію освіти і навчання, виховання в процесі навчання;

Г) цілеспрямована систематична взаємодія вихователя та вихованців, спрямована на оволодіння останніми знаннями, вміннями та навичками, їх розвиток і виховання;

Д) формування здатності розрізняти красиве і потворне, розвиток почуття прекрасного, оволодіння вміннями виражати прекрасне у мистецтві та житті.

Відповідь: Г

Виховання – це:

А) цілеспрямована систематична взаємодія вихователя та вихованців, спрямована на оволодіння останніми знаннями, вміннями та навичками, їх розвиток і виховання;

Б) процес цілеспрямованої систематичної взаємодії вихователів і вихованців, у ході якої в різних видах діяльності здійснюється формування якостей особистості вихованця, його самореалізація і самоствердження;

В) галузь педагогіки, яка досліджує теорію освіти і навчання, виховання в процесі навчання;

Г) процес і результат кількісних і якісних змін в організмі людини, психіці, інтелектуальній та духовній сфері;

Д) процес формування моральних якостей особистості, оволодіння вміннями моральної поведінки.

Відповідь: Б

З якої науки дошкільна педагогіка запозичила положення про визначальну роль емоцій у розвитку особистості :

- А) філософія;
- Б) психологія;
- В) анатомія та фізіологія;
- Г) соціальна педагогіка;
- Д) етика.

Відповідь: Б

З якої науки дошкільна педагогіка запозичила положення про освіту як соціальне явище

- А) філософія;
- Б) психологія;
- В) анатомія та фізіологія;
- Г) соціальна педагогіка;
- Д) етика.

Відповідь: А

З якої науки дошкільна педагогіка запозичила положення про вплив різних соціальних інститутів на розвиток і формування особистості дитини:

- А) філософія;
- Б) психологія;
- В) анатомія та фізіологія;
- Г) соціальна педагогіка;
- Д) етика.

Відповідь: Г

Встановіть послідовність шкіл, які має відвідувати дитина, на думку

Я.А.Коменського:

- А) школа рідної мови;
- Б) латинська школа;
- В) академія;
- Г) материнська школа

1.	Г
2.	А
3.	Б
4.	В

Встановіть відповідність між науками, з якими дошкільна педагогіка взаємодіє та тими положеннями, які дошкільна педагогіка в цих науках запозичила:

- А) філософія;
  - Б) психологія ;
  - В) анатомія та фізіологія;...
  - Г) загальна педагогіка ;
1. Положення про будову та функціонування організму дитини;
  2. Положення про визначальну роль емоцій у розвитку особистості;
  3. Положення про виховання та навчання особистості на різних етапах вікового розвитку;
  4. Про особливості впливу різних соціальних інститутів та розвиток і формування дитини;
  5. Поняття про освіту як соціальне явище;

А	5
Б	2
В	1
Г	3

ТЕМА 2. МЕТОДИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В ДОШКІЛЬНІЙ ПЕДАГОГІЦІ

1. Організація та етапи науково-педагогічного дослідження.
2. Поняття про методи науково-педагогічного дослідження та їх вибір.
3. Характеристика методів науково-педагогічних досліджень.

№1. Організація та етапи науково-педагогічного дослідження

Педагогічне дослідження – це процес і результат наукової діяльності, спрямований на одержання нових знань про закономірності процесу навчання, виховання і розвитку особистості, про структуру, теорію, методику і технологію організації навчально-виховного процесу, його зміст, принципи, організаційні методи і прийоми (С. Гончаренко) [3, с. 13].

Педагогічне дослідження — процес та результат наукової діяльності, спрямований на здобуття нових наукових знань про закономірності, структуру, механізми організації освітнього процесу. Педагогічні дослідження допомагають пояснити та передбачити те, що відбувається в освітній практиці.

Для науково-педагогічного дослідження характерні об'єктивність одержуваних даних, їх новизна, відтворюваність результатів у різних педагогічних умовах, наявність спеціальних методів дослідження [8].

Педагогічні дослідження можуть мати теоретичний та дослідно-експериментальний характер. Відповідно за спрямованістю педагогічні дослідження поділяють на фундаментальні, прикладні та методичні розробки. Результатом фундаментальних досліджень є обґрунтовані концепції, які узагальнюють теоретичні та практичні досягнення педагогіки або пропонують моделі розвитку педагогічних систем. Результати фундаментальних досліджень служать основою для проведення прикладних досліджень.

Прикладні дослідження спрямовані на вирішення питань, пов'язаних із педагогічною практикою.

Методичні розробки пов'язані з конкретним результатом досліджень, що безпосередньо застосовуються на практиці (розробки навчальних програм, підручників та навчальних посібників, методичні рекомендації тощо).

Організація і проведення науково-педагогічного дослідження включає низку етапів.

Перший етап. Визначення проблеми дослідження, її відображення у темі дослідження. При виборі теми слід враховувати, що досліджувана проблема має бути актуальною і узгоджуватись з вимогами науки та практики. На даному етапі визначається мета, об'єкт, предмет та завдання дослідження.

Другий етап. Вибір методології дослідження: вихідної концепції, опорних теоретичних положень, методів дослідження. На цьому етапі аналізується наукова література, вивчаються наукові факти, положення, висновки з досліджуваної проблеми; формується головна ідея дослідження, позиція автора. Також аналізується реальна педагогічна практика.

Третій етап. Формулювання гіпотези дослідження – науково обґрунтованого припущення, що потребує подальшої експериментальної та теоретичної перевірки.

Четвертий етап. Складання плану дослідження, розробка методики експериментальної роботи.

П'ятий етап. Проведення констатувального експерименту для встановлення вихідного стану предмета дослідження.

Шостий етап. Організація та проведення формувального експерименту.

Сьомий етап. Узагальнення результатів дослідження, формулювання наукових висновків, доведення або спростування гіпотези.

Восьмий етап. Аналіз та оформлення результатів дослідження.

№ 2. Поняття про методи науково-педагогічного дослідження та їх вибір

Метод – це спосіб досягнення цілей та розв'язання задач.

Методи науково-педагогічного дослідження – це способи вивчення й опанування складними психолого-педагогічними процесами формування особистості, встановлення об'єктивних закономірностей виховання і навчання [8, с. 25].

У наукових дослідженнях виділяються *два рівні*:

1) теоретичний – узагальнення знань, теоретичних положень, формулювання висновків;

2) емпіричний – перевірка наукової теорії на практиці.

Відповідно до цих рівнів методи науково-педагогічних досліджень можна умовно поділити на:

- методи теоретичних досліджень;
- методи емпіричних досліджень;
- математичні та статистичні методи [10, с. 41].

До *теоретичних методів* відносять: аналіз і синтез, абстрагування, узагальнення, індукція і дедукція, аналогія, моделювання. За допомогою цих методів можна проаналізувати стан реальних педагогічних процесів.

До *емпіричних методів* відносяться ті, які безпосередньо пов'язані з педагогічною практикою. До них відносяться: вивчення педагогічної документації, спостереження, бесіда, опитування, вивчення продуктів діяльності, узагальнення педагогічного досвіду, експеримент.

Математичні та статистичні методи обробки інформації використовуються для обробки експериментальних даних. Вони допомагають оцінити наскільки результати експерименту є достовірними. Можна виділити такі математичні методи: реєстрація, експертна оцінка, кореляційний аналіз, ранжування, шкалування, факторний аналіз.

При виборі методів науково-педагогічного дослідження необхідно дотримуватись певних вимог (В.Юринець):

- враховувати особливості певного об'єкта;
- враховувати мету дослідження;
- методи дослідження повинні забезпечити досягнення необхідного результату з високим ступенем вірогідності;
- методи дослідження мають бути ефективними, тобто дозволяти досягнути мети дослідження з мінімальними затратами і максимальним результатом;
- економічність методів дослідження полягає в можливості досягнення конкретних результатів без додаткових затрат часу і зусиль;
- методи дослідження мають бути доступними у застосуванні [17, с. 15].

№ 3. Характеристика методів науково-педагогічних досліджень

Теоретичні методи науково-педагогічного дослідження.

Аналіз – це метод пізнання, який полягає в тому, ціле розкладають на частини, що є складовими цього цілого. **Синтез** – це реальне або мислене об'єднання різних сторін, частин предмета в єдине ціле, метод дослідження педагогічного явища в його єдності і взаємному зв'язку частин.

У науково-педагогічних дослідженнях використовуються методи індукції і дедукції. **Індукція** – умовивід, в якому на основі знання про окреме, робиться висновок про загальне. Знання, отримані за допомогою індукції, мають імовірний характер, це припущення про існування певної закономірності. **Дедукція** – перехід від загального до часткового; тобто це метод дослідження, в якому на основі знання загального робиться висновок про часткове. Дедукція дає вірогідні знання, а не ймовірні (як індукція).

Аналогія – метод дослідження, який полягає у встановленні схожості у якостях і відношеннях між різними об'єктами. При використанні методу аналогії знання про певний об'єкт переносяться на інший, менше вивчений і менш доступний для дослідження [8, с. 28-34].

Порівняння – це метод зіставлення об'єктів, явищ чи процесів, виявлення їх подібності та відмінності.

Класифікація передбачає поділ об'єктів, явищ на групи за певними ознаками [17, с. 26-28].

Емпіричні методи науково-педагогічного дослідження.

Метод спостереження – це систематичне і цілеспрямоване сприйняття педагогічних явищ з метою вивчення їх змін у конкретних умовах. Спостереження є найбільш поширеним методом дослідження проблем виховання і навчання. Спостереження не повинно обмежуватись тільки описом фактів, а й мати наукове пояснення.

Щоб спостереження було ефективним, при його проведенні необхідно дотримуватись певних вимог:

- природність (діти не повинні знати, що за ними спостерігають);

- ведення щоденника спостереження;
- точне визначення об'єкта і предмета спостереження (найбільш важливі риси особистості, колективу);
- визначення мінімальних ознак, які є предметом спостереження;
- вироблення критеріїв оцінки цих ознак;
- тривалість і систематичність спостереження.

Форми спостережень:

Пряме спостереження – вид спостереження, коли дослідник особисто бере участь у досліджуваному процесі, стає його частиною. Переваги: детальне та глибоке розуміння процесу; можливість отримати інформацію недоступну ззовні. Недоліки: вплив дослідника на поведінку учасників; складність об'єктивної оцінки.

Опосередковане спостереження – вид спостереження, в якому дослідник не бере участі в процесі, а спостерігає за ним зі сторони. Переваги: більш об'єктивна оцінка; фіксація природної поведінки учасників. Недоліки: менша деталізація інформації; складність інтерпретації результатів.

Самоспостереження – вид спостереження, коли людина досліджує власні психічні процеси та їх зовнішні прояви. Переваги: доступ до глибинних переживань та думок; розвиток самосвідомості та саморефлексії. Недоліки: складність об'єктивної оцінки; вплив суб'єктивних факторів.

Бесіда – метод дослідження, заснований на спілкуванні з досліджуваними людьми. Переваги: отримання інформації від першої особи; можливість уточнити та поглибити дані. Недоліки: складність узагальнення результатів.

Проведення бесіди передбачає дотримання таких вимог:

- чітке визначення мети бесіди;
- складання системи запитань (прямих та опосередкованих);
- відповідність запитань індивідуальним особливостям та інтересам вихованців;
- невимушеність і доброзичливість під час проведення бесіди.

Різновид бесіди – *інтерв'ю*.

Метод анкетування – метод педагогічного дослідження за допомогою анкет. Анкета являє собою впорядкований за змістом та формою набір завдань, підготовлених у вигляді опитувального листа.

Можуть використовуватись такі види анкет:

- відкриті (передбачають готову відповідь);
- закриті (є готові варіанти відповідей);
- напіввідкриті (є готові варіанти та довільна відповідь);
- полярні (потребують відповіді «так» чи «ні»).

При підготовці анкети необхідно дотримуватись таких вимог:

- запитання повинні відповідати завданням дослідження;
- анкета повинна містити прямі та непрямі запитання;
- у формулюванні запитань необхідно уникати підказок;
- використовувати відкриті і закриті анкети;
- дотримання правил розвитку теми: на початку ставляться прості запитання, що стосуються подій і фактів; далі – більш складні запитання, що потребують висловлення думок, оцінок; після цього ставляться найбільш складні, що передбачають вибір рішень, формулювання відповідей у вільній формі; наприкінці знову прості запитання.

Метод педагогічного експерименту – науково поставлений дослід організації виховного процесу в точно врахованих умовах.

Педагогічний експеримент передбачає такі етапи:

1. Констатувальний експеримент – передбачає діагностику явища, яке досліджується, з метою з'ясування його характеристик.
2. Формувальний експеримент – передбачає здійснення педагогічних впливів на предмет дослідження.
3. Контрольний експеримент. Його мета — повторна діагностика досліджуваного об'єкта з метою фіксації змін, які відбулись після формувального експерименту.

Можна виділити такі характеристики експерименту, які відрізняють його від спостереження:

- експериментатор спостерігає наслідки тих змін, які сам викликає;
- тісний зв'язок з теорією: дослідник повинен мати попереднє уявлення про явище, що вивчається, про чинники, які його детермінують;
- експеримент спрямовується певною теоретичною гіпотезою;
- в умовах експерименту досліджуваних поділяють на контрольні групи (не піддаються спеціальним впливам) та експериментальні групи (піддаються спеціальним впливам, наприклад: їх навчають за допомогою нового методу).

Вивчення продуктів діяльності – метод дослідження, коли здійснюється збір, систематизація, аналіз і тлумачення продуктів діяльності людини.

Під час застосування методу можуть аналізувати:

- особисті документи (листи, фотографії, щоденники, автобіографії, особові справи, зошити), що дає інформацію про окремі аспекти розвитку дитини, ставлення до навчання, рівень засвоєння знань, успішність;
- офіційні матеріали групової та масової комунікації (записи розмов, дискусій, статuti, накази, оголошення тощо) – застосовується для вивчення соціальних процесів, явищ та їх впливу на особистість.

Математичні та статистичні методи науково-педагогічного дослідження

Вимоги до застосування цих методів:

- масовий характер явищ;
- типовість явищ;
- можливість виміру.

Метод рейтингу – оцінка певних аспектів досліджуваного явища компетентними експертами. Вимоги до експертів: компетентність (глибокі знання в досліджуваній сфері), креативність (здатність до нестандартного

мислення та творчого вирішення проблем), об'єктивність (неупередженість у судженнях).

Метод реєстрування передбачає виявлення та підрахунок певної якості у досліджуваній групі. Наприклад: підрахунок кількості скоєних дітьми негативних вчинків.

Метод ранжування передбачає розміщення досліджуваних об'єктів у певній послідовності (зростання або спадання) за певним показником. Наприклад: ранжування учнів за рівнем успішності.

Метод моделювання передбачає створення та дослідження моделей для вивчення складних явищ.

Питання для самоконтролю:

1. Що вивчає дошкільна педагогіка і які методи наукових досліджень використовуються під час вивчення проблем дошкільної педагогіки?
2. Розкрийте сутність поняття «методи наукового дослідження».
3. Доведіть необхідність дослідження процесів виховання і навчання дітей раннього і дошкільного віку.
4. Яких вимог необхідно дотримуватись при проведенні наукових досліджень з дітьми раннього і дошкільного віку?
5. Як можуть бути використані результати науково-педагогічних досліджень у практичній діяльності? Перерахуйте можливі варіанти.
6. Охарактеризуйте методи теоретичних досліджень.
7. Охарактеризуйте методи емпіричних досліджень.

Завдання для самостійної роботи:

1. Підберіть методики, які дозволяють діагностувати сформованість особистісних якостей (на вибір) у дітей дошкільного віку.
2. Виділити базові поняття теми і заповнити словник термінів.
3. Скласти схему, що відображає зв'язки між основними положеннями матеріалу даної теми.
4. Скласти тези до кожного питання теми.

5. Сформулювати питання по темі (питання мають бути репродуктивні і проблемні).

6. Визначити можливості використання теоретичного матеріалу, що вивчається, на практиці.

Тестові завдання

Методи науково - педагогічних досліджень це:

- А) способи упорядкованої взаємодії вчителя і учнів;
- Б) способи отримання науково достовірної інформації про особливості організації процесу виховання;
- В) результат довготривалого сприймання навчально-виховного процесу;
- Г) способи вивчення і засвоєння психолого-педагогічних процесів формування особистості, встановлення об'єктивних закономірностей навчання і виховання;
- Д) способи взаємопов'язаної діяльності педагога і дітей, спрямовані на досягнення навчально-виховних завдань.

Відповідь: Г

До емпіричних методів науково-педагогічних досліджень належать:

- А) спостереження;
- Б) аналіз літератури та архівних джерел;
- В) індукція та дедукція;
- Г) аналіз поняттєво-термінологічної системи;
- Д) аналіз продуктів дитячої діяльності.

Відповідь: А

Вкажіть метод науково-педагогічного дослідження, який полягає у вивченні певного педагогічного явища в спеціально створених і контрольованих умовах:

- А) моделювання;
- Б) метод аналізу результатів діяльності дитини;
- В) педагогічний експеримент;

Г) математичні методи;

Д) спостереження.

Відповідь: В

Частина об'єктивної реальності, яка на даному етапі стає предметом практичної і теоретичної діяльності людини – це:

А) об'єкт дослідження;

Б) предмет дослідження;

В) програма дослідження;

Г) гіпотеза дослідження

Д) мета дослідження.

Відповідь: А

Найбільш значущі з практичної і теоретичної точки зору властивості, особливості об'єкта, які підлягають безпосередньому вивченню – це:

А) об'єкт дослідження;

Б) предмет дослідження;

В) програма дослідження;

Г) гіпотеза дослідження;

Д) мета дослідження.

Відповідь: Б

Наукове дослідження – це:

А) науково поставлене дослідження виховного процесу в точно врахованих умовах;

Б) особлива форма процесу пізнання, систематичне цілеспрямоване вивчення об'єктів, в якому використовуються засоби і методи науки і яке завершується формулюванням знань про досліджуваний об'єкт;

В) спосіб дослідження педагогічних об'єктів, що дозволяє виділити окремі частини з цілого і самотійно їх вивчити;

Г) процес і результат наукової діяльності, спрямований на отримання соціально значущих знань, виховання і розвитку;

Д) особлива форма процесу пізнання.

Відповідь: Б

Науково- педагогічні дослідження поділяються на:

А) фундаментальні, прикладні, навчальні;

Б) фундаментальні, прикладні, виховні;

В) фундаментальні, виховні, навчальні;

Г) фундаментальні, прикладні, розробки;

Д) фундаментальні, прикладні.

Що є результатом фундаментальних науково-педагогічних досліджень:

А) концепції, які узагальнюють теоретичні та практичні досягнення педагогіки;

Б) проведення констатувального експерименту для встановлення вихідного стану предмета дослідження;

В) вирішення проблем виховання, навчання та розвитку особистості, пов'язаних із педагогічною практикою;

Г) розробка навчальних програм, підручників та навчальних посібників, методичні рекомендації тощо;

Д) складання плану дослідження, розробка методики експериментальної роботи.

Відповідь: А.

Що є результатом прикладних науково-педагогічних досліджень:

А) концепції, які узагальнюють теоретичні та практичні досягнення педагогіки;

Б) проведення констатувального експерименту для встановлення вихідного стану предмета дослідження;

В) вирішення проблем виховання, навчання та розвитку особистості, пов'язаних із педагогічною практикою;

Г) розробка навчальних програм, підручників та навчальних посібників, методичні рекомендації тощо;

Д) складання плану дослідження, розробка методики експериментальної роботи.

Відповідь: В.

Що є результатом наукових розробок:

А) концепції, які узагальнюють теоретичні та практичні досягнення педагогіки;

Б) проведення констатувального експерименту для встановлення вихідного стану предмета дослідження;

В) вирішення проблем виховання, навчання та розвитку особистості, пов'язаних із педагогічною практикою;

Г) розробка навчальних програм, підручників та навчальних посібників, методичні рекомендації тощо;

Д) складання плану дослідження, розробка методики експериментальної роботи.

Відповідь: Г.

Встановіть послідовність етапів науково-педагогічного дослідження:

А) проведення експериментальної роботи;

Б) визначення проблеми та формулювання об'єкту, предмету дослідження;

В) ґрунтовне вивчення наукових фактів, положень з даної проблеми;

Г) узагальнення результатів дослідження, формулювання висновків.

1.	Б
2.	В
3.	А
4.	Г

Вкажіть відповідну характеристику зазначених розумових дій та операцій.

А) класифікація

Б) аналіз

В) синтез

Г) порівняння

1. Розкладання об'єкта на окремі частини.

2. Виділення окремих ознак понять, знаходження спільних і відмінних їх властивостей.

3. Виділення істотних ознак понять відкиданням неістотних.

4. Поєднання, складання частин.

5. Розподіл понять на взаємопов'язані класи за істотними ознаками.

А	5
Б	1
В	4
Г	2

Встановіть відповідність між поняттям та його визначенням:

А) індукція

Б) дедукція

В) аналогія

Г) класифікація

1. Метод дослідження, що полягає в упорядкуванні досліджуваних об'єктів, явищ або процесів на групи, класи, види за певними ознаками

2. Умовивід, в результаті якого на підставі знання про окреме, робиться висновок про загальне (шлях пізнання: від конкретного – до загального).

3. Метод дослідження, за яким окреме пізнається на основі знання загального (шлях пізнання: від загального – до конкретного).

4. Метод наукового пізнання, за якого встановлюється схожість у певних сторонах, якостях і відношеннях між нетотожними об'єктами.

А	2
Б	3
В	4

Г	1
---	---

Встановіть відповідність між поняттям та його визначенням:

- А) спостереження
- Б) бесіда
- В) педагогічний експеримент
- Г) ранжування

1. Науково поставлений дослід організації виховного процесу в точно врахованих умовах.

2. Розміщення зафіксованих показників у певній послідовності.

3. Метод дослідження, що полягає у систематичному і цілеспрямованому сприйнятті педагогічних явищ з метою вивчення їх специфічних змін у конкретних умовах.

4. Спосіб пізнання педагогічної дійсності через безпосереднє спілкування з особами, яких дослідник вивчає в природних умовах.

А	3
Б	4
В	1
Г	2

ТЕМА 3. ЗНАЧЕННЯ ДОШКІЛЬНОГО ДИТИНСТВА У РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

- 1. Самоцінність і унікальність дошкільного дитинства.
- 2. Поняття про розвиток особистості дошкільника. Структура особистості дошкільника.
- 3. Закономірності та рушійні сили розвитку.
- 4. Фактори розвитку особистості.
- 5. Врахування індивідуальних особливостей дітей в освітньому процесі.
- 6. Врахування вікових особливостей дітей в освітньому процесі.

№ 1. Самоцінність і унікальність дошкільного дитинства

Перш ніж говорити про дитину і дитинство, важливо зрозуміти, до якого віку людина вважається дитиною. Сьогодні немає однозначної відповіді на це питання.

У Конвенції про права дитини визначено, що дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку. У Законі України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» сказано, що молоддю є громадяни України віком від 14 до 35 років. Відповідно дитиною вважається людина віком від народження до 14 років.

Неля Самойленко визначає *дитинство* як частину соціальної структури суспільства з притаманними їй культурними запитами і потребами, традиціями, нормами, правилами, що існують в межах вікової групи.

Характерними рисами дитинства є такі:

- ця група не має власного соціального статусу, бо характеризується соціальним статусом і становищем своїх батьків;
- залежить від умов діяльності соціальних інститутів, які визначають процес соціалізації.

Також, Неля Самойленко виділяє основні функції дитинства. У цей період здійснюється:

- усвідомлення та опанування дитиною досвіду, традицій і цінностей свого народу і держави;
- формування системи знань, на основі яких в подальшому вибудовується світогляд;
- сприйняття та критична оцінка різноманітних явищ і процесів, цінностей і норм поведінки в соціумі;
- формування взаємовідносин дитини із соціальним оточенням;
- збереження традиційної системи суспільних відносин;
- дослідження соціальних реалій, що виступають основою діяльності дітей;

- формування життєвої компетенції дитини для вирішення особистих життєвих проблем [16, с.61].

Світлана Гребінь відзначає, що сучасне дитинство знаходиться в **кризовому стані, ознаками якого є:**

- розповсюдження масової комерційної культури в сфері дитячої субкультури;

- поширення серед дітей психології споживання;

- Зміщення акценту на прагматичні цінності життя;

- відсутність інтересу до моральних і духовних цінностей нації, відірваність від національної культури;

- примітивізація сенсу людського існування;

- розмивання характерних особливостей дитинства і його меж;

- агресивне інформаційно-комунікативне середовище, формування у дітей хибних цінностей;

- насильницькі комп'ютерні ігри.

- Завищені очікування батьків від своїх дітей, постановка неадекватних життєвих цілей;

- неефективність соціальних інститутів, особливо сім'ї, яка проявляється в неумінні батьків спілкуватися з дітьми та організувати їх життєдіяльність. Часто батьки намагаються перекласти відповідальність за соціалізацію дитини на дошкільний заклад та школу;

- декларативне проголошення цінності дитинства із нездатністю дорослих враховувати вагомість інтересів дітей у практичній діяльності [4].

Дослідження вчених додають і такі **ознаки «кризи дитинства»:**

- збіднення дитячої субкультури (дитячого фольклору, традиційних дитячих ігор, іграшок, дитячої літератури тощо);

- не приділяється достатньо уваги розвитку дитячих видів діяльності (гри, особистісному спілкуванню, малюванню, конструюванню тощо);

- зниження рівня мовленнєвого розвитку дітей, і, як наслідок, рівня їх когнітивного розвитку;
- недостатній розвиток довільності поведінки, що проявляється в нездатності дотримуватись правил в ігровій, а потім і в інших видах діяльності;
- нерозвиненість уяви, як важливого новоутворення дошкільного віку;
- збіднення емоційної сфери сучасних дітей.

Така ситуація призводить до того, що відбувається зникнення специфічних відмінностей дітей, того, що властиве саме дитинству і відрізняє світ дітей від світу дорослих.

Інна Рогальська виділяє такі *специфічні риси дошкільного дитинства*:

1) у цей період здійснюється становлення, дозрівання та розвиток особистості, формування основ особистісної активності, самостійності, ініціативності та відповідальності;

2) важливою характеристикою цього періоду є наявність дитячої субкультури, яка визначає самоцінність даного етапу розвитку;

3) домінування ігрової діяльності, як провідної (тобто такої, що забезпечує розвиток основних психічних новоутворень) у дошкільному віці;

4) різні види діяльності дитини, такі як гра, спілкування, предметна діяльність, конструювання та малювання, мають специфічний характер, повністю відповідають інтересам і потребам дитини, сприяють її розвитку;

5) дошкільний вік сенситивним періодом для первинної соціалізації особистості.;

6) відбувається формування ціннісного ставлення до природи, культури, людей і самої себе, а також орієнтація на світ людей та розуміння змісту і форм людських стосунків;

7) життя дитини в цей період відзначається високою емоційною насиченістю, допитливістю, безпосередністю та оптимізмом, що становить важливий фактор для емоційно-практичного пізнання довкілля та самої себе;

8) особливістю дітей дошкільного віку є вразливість і залежність від дорослих, потреба у спілкуванні з оточенням та незахищеність від впливів довкілля;

9) механізмами соціалізації є навіювання та наслідування, інтеріоризаційні та екстеріоризаційні механізми ідентифікації. Ці механізми соціалізації надають дитині можливість розвиватися, рефлексувати і відповідати соціальним очікуванням суспільства [15].

№ 2. Поняття про розвиток особистості дошкільника. Структура особистості дошкільника

Для характеристики людини ми використовуємо різні поняття: «індивід», «особистість», «індивідуальність».

Індивід – це 1) окремий організм, людина, як представник людського роду; 2) психосоматична організація особистості, яка робить її представником людського роду.

Людину як індивіда характеризують вік, статеву належність, зовнішність тощо.

Дитина в процесі активної діяльності, спілкування стає особистістю.

Особистість – системна якість, якої набуває індивід у взаємодії із соціальним оточенням. Олена Кононко вважає, що особистістю є така соціальна істота, яка здатна співіснувати з іншими людьми та відповідально визначає свою позицію серед інших (відстоює права, приймає власні рішення, відповідає за наслідки власної поведінки).

Можна сказати, що в понятті «індивід» відображається зв'язок людини з природою, а в понятті «особистість» – зв'язок людини з суспільством.

Кожна людина є індивідуальністю. Індивідуальність – своєрідне поєднання особливостей, що відрізняють одну людину від другої.

Людина стає особистістю завдяки розвитку.

Розвиток – розгорнутий у часі процес кількісних і якісних змін в організмі та психіці людини, її мисленні, почуттях, поведінці.

Основними напрямками розвитку особистості дошкільника є:

1. Анатомо-фізіологічний розвиток, який проявляється у зростанні дитини, розвитку різних систем організму (кісткової, м'язової, серцево-судинної, дихальної тощо).

2. Психічний розвиток передбачає розвиток свідомості, самосвідомості, пам'яті, уваги та інших психічних процесів, розвиток когнітивної, емоційно-почуттєвої та інших сфер особистості.

3. Соціальний розвиток пов'язаний з формуванням системи цінностей, особистісних якостей, накопиченням соціального досвіду.

У **структурі особистості** дошкільника Олена Кононко виділяє такі компоненти:

1. **Дитячий світогляд.** Під ним розуміють *знання і досвід дошкільника, які дають йому змогу здобути відносно цілісне уявлення про світ, визначають його життєві орієнтації, ставлення до навколишньої дійсності та самого себе.*

Інна Рогальська окреслює такі особливості становлення дитячого світогляду (образу світу):

1) образ світу дошкільника дитина формується в процесі взаємодії з оточуючим середовищем, під час сприйняття процесів і явищ дійсності. Як правило, це відбувається стихійно, природно, тому ставлення дошкільника до світу складаються на основі яскравих вражень і характеризуються гостротою переживань та безпосередністю у сприйнятті різних подій;

2) у дошкільному віці формуються «етичні інстанції», розуміння основних моральних і естетичних понять, розвивається здатність сприймати красу навколишнього світу. Формується елементарна система цінностей, яка визначає поведінку дитини в різних ситуаціях;

3) дитячий образ світу відрізняється переважанням емоційно-почуттєвих уявлень над логічними, для нього характерним є одухотвореність предметів і явищ дійсності, їх емоційне забарвлення;

4) дитячий образ світу є цілісним, не розбитим на окремі елементи; в ньому тісно поєднуються понятійне і образне, суб'єктивне і об'єктивне;

5) уявлення та ставлення дитини до світу формуються через спілкування з дорослими та однолітками. Дорослішання та соціалізація дитини залежать від визнання її суб'єктності дорослими, від того, наскільки вони дають можливість дитині проявляти активність та ініціативність у власній життєдіяльності.

Наприкінці дошкільного віку у кожної дитини сформований власний образ світу, основою якого є її образні уявлення і знання про природу, культуру, суспільство та себе [15].

Олена Кононко вказує, що чим молодша дитина, тим частіше вона пояснює всі явища через людську діяльність. Це і є «дитячість» елементарних форм свідомості. Наприклад, молодші діти можуть пояснити, що сонце рухається, щоб людям було світло і тепло; або що зорі на небі через космонавтів, які кинули їх туди [5].

2. Самосвідомість дошкільника. Олена Кононко визначає кілька напрямів розвитку самосвідомості дитини:

1. Усвідомлення свого імені: знання та розуміння свого імені, як дитячих, так і дорослих форм; позитивне ставлення до свого імені; утвердження себе через розуміння імені та ідентифікацію з ним.

2. Прийняття своєї зовнішності: позитивне ставлення до себе та своєї зовнішності; формування образу власного тіла.

3. Розвиток особистих домагань: розвиток у дитини прагнень та потреб; вміння ставити перед собою цілі та домагатися їх.

4. Визнання своїх досягнень: розуміння своїх позитивних якостей; цінність своїх досягнень для значущих людей.

5. Усвідомлення статевої належності: розуміння своєї статі; прийняття та орієнтація в характеристиках своєї статі.

6. Усвідомлення себе в часі: розуміння минулого, теперішнього та майбутнього; усвідомлення змін, що відбулися з дитиною протягом певного часу; формування життєвої перспективи.

7. Орієнтація в правах та обов'язках: знання своїх прав та обов'язків; вміння їх виконувати.

8. Формування адекватної самооцінки: розвиток уявлення про себе; співвідношення самооцінки з об'єктивними досягненнями; вміння покладатися на власну думку.

9. Життєдайне самоставлення до себе: позитивне ставлення до себе та своїх можливостей; вміння піклуватися про себе; віра в себе та свої сили [5].

Важливо зазначити, що всі ці напрямки розвитку самосвідомості дитини взаємопов'язані. Розвиток одного напрямку впливає на розвиток інших.

3. Третім компонентом особистісного розвитку дошкільника є **розвиток потребнісно-мотиваційної сфери**. Протягом дитинства у дошкільника формується елементарна система цінностей та інтересів, виникає ієрархія мотивів (одні мотиви стають більш значимими для дитини, інші – відходять на другий план). На перший план повинні вийти соціальні і моральні мотиви поведінки (обов'язок, самоповага, співчуття), а також пізнавальні мотиви (допитливість, подив) та естетичні (почуття красивого). Мотиви особистої користі, утилітарні мотиви мають відійти на другий план. Зростає значення мотивів досягнення успіху, встановлення контактів, самоствердження та визнання.

4. **Розвиток емоційно-почуттєвої сфери**, зокрема її соціальної спрямованості. Тут педагогічні заходи повинні акцентувати увагу на двох напрямках:

- забезпечення рівноваги між «почуттям Я» та «почуттям іншого», оскільки однобічний розвиток дитини може призвести до небажаних результатів;
- розвиток здатності виражати почуття соціально прийнятними засобами та адекватно реагувати на життєві події. Відсутність розвиненої почуттєвої сфери, емоційної сприйнятливості та чутливості може породжувати соціальну байдужість, інертність та «емоційну глухоту» до інших.

5. У дошкільному віці починається **розвиток вольової сфери**, що пов'язано з формуванням у дитини умінь підпорядковувати свою поведінку

досягненню конкретних цілей та подоланню труднощів на цьому шляху. Відмінно від імпульсивної, вольова поведінка передбачає здатність формулювати мету, планувати дії, контролювати їх та порівнювати реальні досягнення із задумом.

б. Формування **особистісних якостей** (насамперед моральних), до яких належать людяність, самолюбність, працелюбність, самостійність, відповідальність, розсудливість [5].

№ 3. Закономірності та рушійні сили розвитку.

При роботі з дітьми дорослим необхідно знати закономірності та рушійні сили розвитку.

Закономірності розвитку :

- поступальний характер розвитку – розвиток здійснюється поступово: від простого до складного, від відомого до невідомого, від одиничного до загального;

- неповоротність розвитку (не можна повернутися назад і знову починати засвоювати певну інформацію, відбувається рух на новому рівні, коли реалізуються результати попереднього розвитку);

- наслідувальний характер – ми говорили, що для дитини, особливо до трьох років властиве наслідування, коли вона копіює поведінку авторитетних дорослих та однолітків; на основі механізму наслідування обґрунтовано метод прикладу у вихованні;

- особистість формується у діяльності;

- інтеграція (паралельно відбувається анатомо-фізіологічний, психічний та соціальний розвиток);

- пластичність – гнучкість, легкість пристосування до нових умов, здатність до постійних змін;

- можливість компенсації;

- нерівномірність (виділяються періоди, коли розвиток відбувається спокійно та так звані кризові періоди, коли за короткий період виникає значна кількість новоутворень у структурі особистості);

- комплексний вплив всіх факторів (розвиток не відбувається у жорстко заданому напрямку, залежить від впливу спадковості, виховання середовища та власної активності);

- зміна особистості вихованця вимагає зміни ставлення до неї (потрібно враховувати вікові особливості розвитку дитини, новоутворення, що виникають у структурі особистості у певний віковий період).

Рушійні сили розвитку – зовнішні та внутрішні суперечності, що зумовлюють розвиток особистості:

- між новими потребами, прагненнями дитини та можливостями для їх задоволення. Наприклад: дітям-дошкільникам властива потреба бути такими, як дорослі, діяти, як дорослі. Ця потреба реалізується у сюжетно-рольовій грі, де діти нібито залучаються до життя дорослих, засвоюють їх досвід;

- в емоційній сфері (між почуттями: задоволення і незадоволення, радості і горя);

- між рівнем розвитку особистості та ідеалом, життєвими цінностями (ідеал завжди більш досконалий, ніж конкретний вихованець, це спонукає дитину до самовдосконалення);

- між потребами та моральним обов'язком (щоб потреба не вийшла за межі суспільних норм, вона обмежується почуттям обов'язку);

- між спадковими даними та потребами виховання.

Отже, щоб правильно прогнозувати процес виховання необхідно знати закономірності розвитку, виокремити рушійні сили розвитку та формування особистості.

№ 3. Фактори розвитку особистості

Виділяють такі фактори розвитку особистості:

- спадковість;
- середовище;

- виховання;
- активність.

Виховання як фактор розвитку особистості.

У широкому розумінні виховання – це передача досвіду від старших поколінь – молодшим. Можна виділити такі особливості виховного впливу:

- цілеспрямований характер;
- відповідає соціокультурним цінностям суспільства, тобто являє собою тільки позитивний вплив;
- передбачає систему впливів, а не поодинокий вплив;
- коригує вплив спадковості і соціального середовища.

Головним завданням виховання є йти попереду розвитку, просувати його, зумовлювати в ньому новоутворення. Таку ідею висунув психолог Лев Виготський. Сутність її полягає у тому, що у розвитку дитини простежуються два рівні:

- зона актуального розвитку (наявний рівень розвитку дитини, охоплює ті завдання, які вона може виконати самостійно);
- зона найближчого розвитку (охоплює завдання, які дитина не може виконати самостійно, але впорається з ними за невеликої допомоги дорослого).

Відповідно до теорії Л.Виготського, діти розвиваються у тій діяльності, яка трохи перевищує їх компетентність, отримуючи допомогу дорослого, або більш досвідчених товаришів.

Активність як фактор розвитку особистості дошкільника.

Активність особистості – це здатність реагувати на впливи різних факторів. Олена Кононко виділяє такі основні *форми активності дошкільника*:

- 1) фізична: дитина досліджує можливості свого тіла, пізнає світ через рух та ігри, здійснюється розвиток дрібної та крупної моторики, формування координації та спритності, забезпечується підтримка здорового способу життя;
- 2) соціально-моральна: дошкільник вчиться жити в соціумі, спілкується

з однолітками та дорослими, засвоює правила поведінки та моральні цінності. В процесі соціально-моральної активності розвивається емпатія та співчуття, формуються навички спілкування та співпраці, засвоюються моральні цінності та норми;

3) емоційно-ціннісна: розвиваються різноманітні емоції та почуття дошкільника; забезпечується формування особистих цінностей та пріоритетів, вміння приймати самостійні рішення, виявляти емоції та почуття соціальними засобами;

4) пізнавальна: дошкільник стає дослідником, пізнаючи світ через досліди, експерименти, читання книг та спілкування. В процесі пізнавальної активності здійснюється набуття нових знань та уявлень про навколишній світ, розвиток допитливості та дослідницьких навичок, формування логічного та критичного мислення, розширення кругозору;

5) мовленнєва: дитина вчиться спілкуватися, висловлювати свої думки та почуття, збагачується словниковий запас, формуються граматичні навички;

6) художня: дошкільник творить, виражає себе через різні види мистецтва, розвивається естетичний смак та творчий потенціал. Дошкільник ознайомлюється з різними видами мистецтва (малювання, музика, література, театр), вчиться передавати емоції та почуття через мистецтво.

7) креативна: дитина генерує нові ідеї, шукає нестандартні шляхи вирішення задач, прагне до самовираження через творчість, проявляє фантазію та уяву.

Спадковість як фактор розвитку особистості.

Спадковість – передача від батьків до дітей певних природних якостей і психологічних особливостей.

Спадкові дані містяться у генотипі людини (набір генів певного організму). Для кожного людського організму поєднання генів унікальне. Ця унікальність лежить в основі генетично обумовлених відмінностей людей. Від генотипу залежить, як дитина буде розвиватися у певних умовах, у певному

середовищі. У деяких випадках генотип задає «межі» вираженості певної ознаки.

Гени визначають наші фізичні та психічні особливості; гени визначають, що ми можемо навчитись говорити, писати, здатні до прямоходіння тощо, але не можемо літати або тривалий час перебувати під водою без повітря. Спадковість визначає задатки людини. Хтось народився з абсолютним музичним слухом, хтось – з абсолютною пам'яттю, у когось середні задатки.

Спадково передається не характер, а тип нервової системи, іншими словами, певне поєднання властивостей основних нервових процесів (сили, врівноваженості та рухливості). Ці особливості нервової системи певною мірою впливають на характер, проте не визначають якості особистості.

Можна сказати, що спадкові дані – це нібито база, на основі якої формується особистість. Але якою вона буде – залежить від середовища і виховання.

Середовище як фактор розвитку особистості.

Середовище – реальна дійсність, в умовах якої відбувається розвиток людини. Особливості впливу середовища:

- стихійний, не завжди передбачений вплив;
- механічне засвоєння соціальних норм, цінностей в результаті діяльності і спілкування;
- збільшення самостійності особистості в процесі дорослішання щодо вибору середовища спілкування, цінностей і норм поведінки.

Сьогодні часто у науковій літературі вживається термін «розвивальне середовище».

У дошкільній педагогіці **розвивальне середовище** розуміється як комплекс матеріально-технічних, санітарно-гігієнічних, естетичних, психолого-педагогічних умов, що забезпечують організацію життя дітей і дорослих.

Мета створення розвивального середовища в дошкільному навчальному закладі – забезпечити життєво важливі потреби зростаючої особистості:

вітальні (затишок, безпека, комфорт – все, що дарує дитині відчуття захищеності), соціальні (спілкування, співпраця, дружба, що забезпечуються гармонійне життя в соціумі), духовні (розвиток пізнавальних здібностей, моральних цінностей, творчого потенціалу, емоційного інтелекту). Середовище повинне бути джерелом збагачення дитячої діяльності (розвивати, збагачувати діяльність).

В наукових дослідженнях вчених розглядаються умови, які сприяють створенню сприятливого розвивального середовища для дітей у закладах дошкільної освіти. Ці умови включають:

- забезпечення комфортної та безпечної обстановки, врахування санітарно-гігієнічних норм;
- відповідність розвивального середовища вимогам освітньої програми, за якою працює дитячий садок;
- врахування всіх напрямків розвитку дитини;
- забезпечення різноманітності середовища та раціонального використання простору;
- створення умов для отримання різноманітних сенсорних вражень;
- забезпечення можливостей для самостійної індивідуальної діяльності дітей;
- стимулювання дослідницької, пошукової та експериментальної активності;
- розташування предметів у доступному для віку дітей порядку.

Компоненти розвивального середовища: соціальний, предметний, дидактичний.

1. Соціальний компонент передбачає:

- взаєморозуміння та задоволеність учасників освітнього процесу (створюється атмосфера довіри та поваги; відкрите спілкування та конструктивна критика);
- позитивний настрій (оптимізм учасників освітнього процесу, віра в свої можливості та успіх, почуття гумору та радість від спілкування);

- авторитетність керівників (професійна компетентність та лідерські якості, справедливість та послідовність у діях, вміння мотивувати та надихати);

- участь в управлінні (демократичний стиль керівництва, залучення членів групи до прийняття рішень, почуття відповідальності за спільну справу);

- продуктивність взаємодії (ефективна комунікація та співпраця, досягнення спільних цілей та завдань, позитивні результати та особистий розвиток).

2. Дидактичний компонент:

- зміст навчання має відповідати віковим особливостям та потребам дітей;

- науковість та доступність інформації, яка подається дітям;

- використання різноманітних форм та методів навчання;

- активізація пізнавальної діяльності дітей;

- розвиток творчого та критичного мислення;

- формування самостійності та відповідальності.

3. Предметний компонент включає:

- створення оптимального ігрового середовища (різноманіття іграшок та ігрових матеріалів, забезпечення можливостей для розвитку творчих ігор, стимулювання розвитку фантазії та уяви дитини);

- обладнання для різних видів діяльності (малювання, ліплення, конструювання, музика);

- наочні матеріали (ілюстрації, картини, стенди, дидактичні ігри).

№ 5. Врахування індивідуальних особливостей дітей в освітньому процесі.

В освітньому процесі закладу дошкільної освіти вихователь має враховувати не лише вікові, а й індивідуальні особливості кожної дитини.

Темперамент – характеристика індивіда зі сторони його динамічних особливостей: інтенсивності, швидкості, темпу, ритму психічних процесів і станів.

У психології розрізняють чотири основні типи темпераменту: сангвінік, холерик, флегматик і меланхолік. Уявлення про темперамент особи формується на підставі її характерних психологічних особливостей.

Сангвінік характеризується активністю, рухливістю, він швидко реагує на навколишні події та достатньо легко переносить невдачі і труднощі. Флегматик характеризується повільністю, невеликою рухливістю, стійкими прагненнями і стабільним настроєм, слабо проявляє свої емоції. Холерик – енергійний, рвучкий, віддається справі з великою пристрасстю, але при цьому може виявляти неврівноваженість, зміни настрою, спалахи емоцій. Меланхолік є вразливим, схильним до глибоких переживань навіть через невеликі труднощі, часто фокусується на своєму внутрішньому світі.

У вихованні дітей різних темпераментів важливо враховувати їхні індивідуальні особливості. Так, сангвініку важливо допомогти стабілізувати інтереси, ставити постійні вимоги до поведінки, здійснювати вонтроль над завершенням початих справ.

При роботі з флегматиком важливо забезпечити розвиток інтересу до діяльності, заохочувати цікавими результатами, підтримувати активність та ініціативу. Холерик потребує спрямовування на корисні справи, виключення збуджуючих факторів, дотримання режиму дня та розвиток самоконтролю. При роботі з меланхоліком необхідно утримуватись від завищених вимог, уникати критики за невдачі, підтримувати та зміцнювати віру в себе.

Пам'ятайте, що кожна дитина – унікальна особистість, і для її успішного виховання потрібен індивідуальний підхід.

Статева належність.

Стать — це сукупність тілесних, фізіологічних, поведінкових, психологічних і соціальних ознак, за якими дитину відносять до хлопчиків або

дівчат. Вихователь повинен зважати на статеві особливості дітей в освітньому процесі.

Психофізіологічні особливості хлопчиків і дівчат. Встановлено, що дівчатка перший рік життя випереджають у розвитку хлопчиків на 3-4 тижні. Вони раніше починають відчувати настрій батьків, активніше реагують на ласкаві звертання, оскільки краще фіксують вирази обличчя, міміку та певні рухи дорослих, і навіть намагаються маніпулювати ними для реалізації своїх бажань. Зазвичай, хлопчики починають ходити дещо пізніше, ніж дівчатка.

Порядок розвитку психічних функцій у хлопчиків і дівчаток відрізняється. Зазвичай дівчатка розпочинають говорити раніше, а їх подальший розвиток психіки пов'язаний з мовленням. У хлопчиків цей процес відбувається на більш наочно-образному рівні. Через це дівчатка легше сприймають вербальні вказівки, тоді як у хлопчиків переважає наочно-образне мислення.

Дівчатка легше пристосовуються до вимог освітнього процесу, виконують вказівки дорослих. В той час як хлопчики намагаються виходити з-під контролю та не підкорятися вимогам дорослих. Хлопчики схильні більше піддаватися впливу оточуючого середовища, вони важче переносять розлуку з батьками.

Хлопчики дослідники за своєю природою. Їх тягне до нових знань, вони шукають пригод, їм подобається вивчати нові простори. Хлопчики блискуче справляються з нестандартними завданнями, знаходять оригінальні рішення, але іноді їм бракує акуратності та уваги до деталей.

Дівчатка ж краще сприймають інформацію, коли вона чітко структурована та пояснена. Їм подобається виконувати завдання за зразком, вони уважні до деталей, старанні та акуратні. Завдяки цьому дівчаткам легше вчитися в ранньому віці [9, с. 14].

Темп засвоєння інформації у хлопчиків і дівчат також відрізняється. Дівчатка швидко включаються в роботу і одразу налаштовуються на продуктивну діяльність. Хлопчикам же потрібно більше часу, щоб

«розгойдатися» і зосередитися. Коли дівчатка вже починають стомлюватися, хлопчики якраз досягають піку працездатності.

Ці особливості впливають на сприйняття інформації. Хлопчики більше орієнтовані на отримання знань, їм важливо зрозуміти суть речей. Дівчатка ж окрім інформації шукають емоційний зв'язок з вихователем, їм важливо отримати підтвердження та схвалення. Це проявляється і в питаннях, які ставлять діти. Хлопчики зазвичай шукають конкретну інформацію («Що ми зараз будемо робити?»), а дівчатка більше зацікавлені у встановленні контакту («А ви до нас ще прийдете?») [9, с. 16].

Дівчаткам для кращого засвоєння інформації потрібні слухові стимули. Їм важливо чітко та емоційно пояснювати матеріал, використовувати інтонації та похвалу. Публічне визнання успіхів дівчинки перед іншими дітьми та батьками буде для неї дуже значущим.

Хлопчикам же краще підходять візуальні стимули. Їм рекомендується використовувати картинки, наочні посібники, демонстрації, щоб краще донести інформацію. Важливо відзначати конкретні результати хлопчика, наприклад, «ти навчився правильно вітатися», «ти сам почистив зуби», «ти збудував чудовий будинок з конструктора». Це допоможе йому відчувати гордість за свої досягнення та мотивуватиме до нових успіхів.

Однак, важливо пам'ятати наступне. Хлопчики після досягнення результату в певному виді діяльності можуть зациклюватися на ньому, повторюючи одні й ті ж дії. Вихователю потрібно правильно розуміти цю особливість та пропонувати нові завдання для розвитку хлопчика.

Дівчатка дуже чутливі до емоційної атмосфери. Їх може легко образити несправедлива критика або публічне приниження. Вихователю слід бути уважним до почуттів дівчаток та створювати атмосферу підтримки та прийняття.

Враховуючи ці особливості, педагоги можуть зробити процес навчання більш ефективним.

Для хлопчиків:

- створювати атмосферу дослідження та відкриття нових знань;
- запропонувати завдання, які потребують нестандартних рішень;
- чітко пояснювати правила та структуру заняття;
- давати час на «розгойдування» та включення в роботу.

Для дівчат:

- створювати атмосферу емоційного комфорту та підтримки;
- запропонувати завдання, які можна виконати акуратно та красиво;
- надавати чіткі інструкції та зразки для виконання;
- змінювати темп та інтенсивність заняття, щоб врахувати ранню втому.

Розуміння цих відмінностей допоможе педагогам створити максимально сприятливі умови для навчання та розвитку дітей обох статей.

Здібності

Здібностями називають такі індивідуальні особливості, які визначають успішність діяльності. Їх не можна звести до набору знань чи умінь, адже ці особливості дають людині можливість швидко оволодівати необхідними знаннями та навичками, творчо їх використовувати та досягати високих результатів.

На формування здібностей впливають:

- вроджені задатки (спадковість), які дають людині певний потенціал;
- система навчання та виховання, яка допомагає розкрити та розвинути цей потенціал.

Існує багато класифікацій здібностей за різними ознаками. Коли ми працюємо з маленькими дітьми, нам важливо розрізняти загальні та спеціальні здібності. Загальні здібності виявляються в усіх видах діяльності малюка (можуть бути розумові та практичні). Спеціальні здібності відповідають вимогам конкретної діяльності (музичний слух, моторика, перцептивні здібності). Для успішного виконання будь-якої діяльності потрібне поєднання загальних і спеціальних здібностей.

На етапі дошкільного дитинства (і у молодшому шкільному віці) пріоритетним є розвиток загальних здібностей. Це пов'язано з тим, що основне завдання цього вікового етапу – загальний розвиток дитини.

Отже, здібності – це не дар, а результат розвитку; кожна дитина має свій потенціал, який потрібно розкрити та розвинути.

Близнюки

Олена Кононко зазначає, що близнюки в дитячому садку мають як переваги, так і зазнають певних труднощів. З одного боку, вони почуваються комфортно, тримаючись один одного. З іншого – їм не завжди потрібне спілкування з іншими дітьми, що може призвести до проблем з інтеграцією в соціум.

Педагогам важливо враховувати такі особливості роботи з дітьми-близнюками:

- поважати їх взаємну прив'язаність та потребу бути поряд;
- необхідно поступово привчати до автономності;
- забезпечити розвиток індивідуальної ідентичності та спілкування з однолітками різної статі.

При роботі з близнюками не можна:

- роз'єднувати їх насильно;
- примушувати товаришувати з іншими;
- не можна задіювати конкурентні тенденції, які є дуже руйнівними для них.

Натомість рекомендується:

- поступово розширювати коло спілкування дітей-близнюків;
- показати привабливість та користь інших людей;
- довести безпечність перебування на відстані один від одного;
- підкреслити позитиви від розширення кола спілкування.

Також рекомендується інколи розлучати близнюків на короткий (з часом і триваліший) час; привчати їх до автономного існування; стимулювати спілкування з іншими дітьми.

Важливо, щоб близнюки навчилися оперувати займенником «я», а не тільки «ми», орієнтуватися у своїх спільних та відмінних рисах, мати власні інтереси та життєві плани.

Завдяки правильному підходу педагога та батьки можуть допомогти близнюкам успішно адаптуватися до соціуму, розвинути свою індивідуальність та налагодити спілкування з однолітками [5, с. 89-90].

Особистий досвід

Що ж таке досвід? По суті, йдеться про комплекс, що складається із життєво важливих знань, умінь, практичних навичок, звичок (автоматизованих навичок, які перетворилися на потребу), чуттєвих вражень [5, с. 91].

Досвід дитини треба збагачувати, пропонувати ситуації, коли треба прийняти рішення, зробити вибір. Накопичення життєвого досвіду відбувається завдяки індивідуальній практиці дитини, яка може бути успішною і неуспішною; завдяки оцінним судженням авторитетних дорослих (позитивним, суперечливим, негативним) та оцінкам однолітків, з якими можна сперечатися і порівнювати себе.

№ 6. Врахування вікових особливостей дітей в освітньому процесі

Вікові особливості – це характерні анатомо-фізіологічні та психологічні якості особистості, властиві певному віковому періоду. До показників вікового розвитку належать:

– анатомо-фізіологічні показники: розвиток кісткової та м'язової систем організму, нервової, серцево-судинної, статевої систем організму, діяльність органів дихання, травлення тощо;

– психологічні показники: особливості відчуття та сприйняття, пам'яті, уваги, мислення, особливості мовлення, темпераменту та характеру;

- фізичні показники: ріст, маса тіла, об'єм грудної клітки дитини, рухові вміння та навички.

В роботі з дитиною вихователь повинен орієнтуватись в показниках анатомо-фізіологічного розвитку, а також знати, які психічні новоутворення мають сформуватися у кожний віковий період.

Вікова періодизація – поділ цілісного життєвого циклу людини на вікові відрізки, що вимірюються роками.

Л. Виготський розробив теорію розвитку особистості, виділив періоди стабільного розвитку та кризові періоди, на основі яких базується періодизація.

Вікова періодизація дошкільного дитинства

Віковий період	Провідна діяльність	Яка сфера психіки переважно розвивається	Новоутворення віку
Немовляти (0 – 1)	Безпосереднє емоційне спілкування	Особистісна (потреби, мотивація)	- хапання; - хода; - перші слова (автономне мовлення); - потреба у спілкуванні; - довіра до дорослого; - елементарні форми сприймання і мислення.
Раннє дитинство (1 – 3)	Предметно-маніпулятивна	Пізнавальні процеси	- мова; - наочно-дійове мислення; - сприймання; - оволодіння предметною діяльністю; - символічні дії, дії заміщення; - усвідомлення власного «Я»
Дошкільний вік (3 – 7)	Ігрова (сюжетно-рольова гра)	Особистісна (потреби, мотивація)	- уява; - наочно-образне мислення; - внутрішній план діяльності; - знакова функція свідомості; - довільність поведінки; - пізнавальна мотивація як основа навчального мотиву; - позиція децентрації: усвідомлення точки зору іншої людини; - здатність до організації спільної діяльності; - розвиток мотиваційно-потребнісної сфери; - емоційне передбачення результатів дій.

Питання для самоконтролю:

1. Поясніть відмінність між поняттями, які характеризують людину: «індивід», «особистість», «індивідуальність»?
2. Які компоненти у структурі особистості дитини-дошкільника виділяє О.Кононко? Охарактеризуйте кожен компонент.
3. Що таке рушійні сили розвитку особистості?
4. Охарактеризуйте закономірності розвитку особистості?
5. Які фактори розвитку особистості Ви знаєте?
6. У чому відмінність впливів виховання і впливів середовища?
7. Які форми активності дитини-дошкільника Ви можете виділити?
8. Що таке провідна діяльність і якою є провідна діяльність у віці немовляти? у ранньому віці? у дошкільному віці?
9. Завіть основні новоутворення кожного вікового періоду дошкільного дитинства.
10. Які індивідуальні особливості дітей необхідно враховувати в освітньому процесі ЗДО?

Завдання для самостійної роботи:

1. Виділити базові поняття теми і заповнити словник термінів.
2. Скласти схему, що відображає зв'язки між основними положеннями матеріалу даної теми.
3. Скласти тези до кожного питання теми.
4. Сформулювати питання по темі (питання мають бути репродуктивні і проблемні).
5. Визначити можливості використання теоретичного матеріалу, що вивчається, на практиці.

Тестові завдання

Які із перерахованих властивостей передаються від батьків дітям:

- А) задатки, які виступають основою для розвитку індивідуальних здібностей людини;
- Б) соціальний досвід;
- В) моральні якості;

Г) жорстокість, агресивність;

Д) характер.

Відповідь: А

Фактори розвитку особистості це:

А) спадковість, спілкування, гра;

Б) середовище, виховання, традиції, навчання;

В) спадковість, середовище, виховання, активність;

Г) дитячий садок, сім'я, друзі, оточуючі;

Д) діяльність, активність, спадковість.

Відповідь: В

Особливості впливу виховання:

А) стихійний, не завжди передбачуваний вплив;

Б) відбувається механічне засвоєння норм і цінностей;

В) цілеспрямований вплив;

Г) як правило, це одиничний вплив;

Д) не можна спрогнозувати результат виховної роботи.

Відповідь: В

Особливості впливу середовища:

А) передбачає позитивну реакцію дитини, пробудження її активності, ініціативності;

Б) відбувається цілеспрямоване засвоєння моральних норм і цінностей;

В) передбачає керівництво розвитком особистості;

Г) стихійний, не завжди передбачуваний вплив.

Д) можна точно спрогнозувати результат впливу середовища.

Відповідь: Г

Рушійними силами розвитку особистості є:

А) природні задатки дитини;

Б) вимоги дорослих;

В) впливи школи, сім'ї, оточуючих ;

Г) протиріччя між потребами особистості та її можливостями;

Д) навчання і виховання дитини.

Відповідь: Г

Розвивальне середовище містить такі складові:

А) дидактичні ігри та іграшки, знаряддя праці, предмети побуту;

Б) природне, предметно-ігрове, соціальне, простір-Я;

В) люди, які оточують дитину, побутові предмети, твори мистецтва, природа;

Г) люди, предмети, іграшки, що оточують дитину;

Д) продукти дитячої діяльності.

Відповідь: Б

Розвивальне середовище – це:

А) середовище, що збагачує життєві враження дитини, підтримує інтерес до природи, предметів, людей, самої себе;

Б) таке середовище, яке базується на врахуванні вікових та індивідуальних особливостей дитини, сприяє реалізації потенційних можливостей дитини, збагачує знаннями, вміннями, навичками про оточуючий світ;

В) середовище, що впливає на розумовий розвиток дитини з метою формування системи знань про навколишній світ, розвитку пізнавальної діяльності, здатності до самостійного пізнання;

Г) середовище, що збагачує життєві враження дитини, сприяє розвитку пізнавальної активності, забезпечує формування моральних якостей особистості;

Д) середовище, що забезпечує розв'язання навчально-виховних завдань.

Рекомендації щодо виховання дитини, яка має холеричний тип темпераменту:

А) допомогти стабілізувати інтереси, постійні вимоги до поведінки, розвивати вміння доводити розпочату справу до кінця;

Б) розвивати інтерес до діяльності, заохочувати до роботи цікавим результатом, схвалювати прояви активності;

В) активно спрямовувати на корисні справи, виключити з оточення все, що збуджує, розвивати процеси гальмування, суворий режим дня;

Г) не пред'являти завищені вимоги, не осуджувати за невдачу, дати можливість відпочити для оновлення сил, використовувати метод навіювання;

Д) включати в одноманітну діяльність, щоб дитина звикала до такої.

Відповідь: **В**

Хто є автором теорії про зони розвитку дитини:

А) Г.Костюк;

Б) І.Бех;

В) О. Запорожоць;

Г) Л. Виготський.

Д) Ж.Піаже .

Відповідь: **Г**

У дитини якого типу темпераменту потрібно розвивати інтерес до діяльності, заохочувати до роботи цікавим результатом, схвалювати активність?

А) холерик;

Б) сангвінік;

В) флегматик;

Г) меланхолік.

Д) всі відповіді вірні.

Відповідь: **В**

Яка провідна діяльність притаманна дітям раннього віку?

А) емоційно – особистісне спілкування;

Б) предметно – маніпулятивна діяльність;

В) ігрова діяльність;

Г) навчальна діяльність.

Д) професійно орієнтована діяльність.

Відповідь: **Б**

Навчання ефективно впливає на процес розвитку за умови:

- А) орієнтування його на вже розвинені здібності;
- Б) знаходження в зоні актуального розвитку дитини;
- В) знаходження в зоні найближчого розвитку дитини;
- Г) наявності плану навчально-виховної роботи.
- Д) всі відповіді вірні.

Відповідь: В

Встановіть відповідність між типами темпераменту дітей та вимогами до організації навчально–виховного процесу:

- А) меланхолік;
- Б) флегматик;
- В) сангвінік;
- Г) холерик.

1. Вимоги до поведінки дитини повинні бути постійними, потрібно розвивати вміння доводити до кінця розпочату справу.

2. Розвивати інтерес до діяльності, заохочувати до роботи цікавим результатом, схвалювати прояви активності.

3. Розвивати слухняність дитини та безумовне підкорення волі дорослого;

4.Спрямовувати активність на корисні справи, повинен бути чіткий режим дня, потрібно виключити з оточення все, що збуджує, розвивати процеси гальмування, розвивати самоконтроль за допомогою організації спокійної діяльності.

5. Не потрібно висувати високі вимоги, не осуджувати, потрібно використовувати метод навіювання, необхідно давати дитині можливість відпочити.

А	5
Б	2
В	1
Г	4

До поданих понять добріть відповідні визначення:

- А) індивід
- Б) формування особистості
- В) розвиток особистості
- Г) діяльність

1. Процес і результат становлення особистості під впливом середовища, спадкових даних, виховання.

2. Форма прояву активного ставлення людини до оточуючої дійсності.

3. Соціальний індивід, який поєднує у собі риси загальнолюдського, суспільно значущого та індивідуально неповторного.

4. Процес кількісних та якісних змін в організмі та психіці людини.

5. Окремий організм, людина, як представник людського роду.

А	5
Б	1
В	4
Г	2

Тема 4. ВИХОВАТЕЛЬ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ЯК СУБ'ЄКТ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

1. Особливості педагогічної професії, функції вихователя.

2. Професіограма вихователя закладу дошкільної освіти.

№ 1. Особливості педагогічної професії, функції вихователя.

Вихователь (у широкому розумінні) – людина, яка покликана або призначена передавати досвід попередніх поколінь молоді.

Вихователь (у вузькому розумінні) – посадова особа, яка займається вихованням дітей та молоді в освітніх закладах.

У професійному стандарті «Вихователь закладу дошкільної освіти» відзначено, що *основною метою професійної діяльності вихователя ЗДО* є організація навчання, виховання та розвитку вихованців під час здобуття ними

дошкільної освіти шляхом формування ключових компетентностей відповідно до державного стандарту.

Відповідно до професійного стандарту «Вихователь закладу дошкільної освіти» вихователь має виконувати такі трудові функції:

- організація, забезпечення та реалізація освітнього процесу;
- участь у створенні, підтримці та розвитку здорового, безпечного, розвивального, інклюзивного освітнього середовища;
- партнерська взаємодія з учасниками освітнього процесу;
- професійний розвиток та самовдосконалення.

Розглянемо, які компетентності мають бути сформовані у вихователя, щоб забезпечити виконання цих функцій. У професійному стандарті «Вихователь закладу дошкільної освіти» кожній функції відповідають певні компетентності.

1. **Організація, забезпечення та реалізація освітнього процесу.** Ця функція передбачає сформованість таких компетентностей:

- *прогностична компетентність* – це здатність планувати та передбачати результати навчального процесу; здатність організації і здійснення освітнього процесу і документування професійної діяльності;

- *організаційна компетентність* – включає забезпечення отримання дошкільної освіти державною мовою; вибір ефективних методів та форм організації освітнього процесу; здатність організовувати різні види дитячої діяльності (зокрема ігрову) і підтримувати ініціативи, запропоновані дитиною; забезпечення освіти для дітей з особливими освітніми потребами;

- *оцінювально-аналітична компетентність* – включає в себе здатність здійснювати та інтерпретувати результати моніторингу якості освітньої діяльності для коригування навчального процесу відповідно до можливостей та потреб дітей. вміння аналізувати рівень розвитку ключових компетентностей у відповідності до державного стандарту;

- *предметно-методична компетентність* включає здатність формувати у дітей ключові компетентності та спільні вміння відповідно до державного

стандарту.

2. Участь у створенні, підтримці та розвитку здорового, безпечного, розвивального, інклюзивного освітнього середовища. Ця функція передбачає сформованість таких компетентностей:

- *здоров'язбережувальна компетентність* – включає здатність створювати освітнє середовище, яке є безпечним для фізичного та психологічного здоров'я учасників освітнього процесу;

- *проектувальна компетентність* передбачає здатність організовувати та проектувати освітнє середовище, керуючись принципами універсального дизайну та розумного пристосування.

3. Партнерська взаємодія з учасниками освітнього процесу. Ця функція передбачає сформованість таких компетентностей:

- *психоемоційна компетентність* включає здатність до самоконтролю та толерантної взаємодії, а також гнучкість і стресостійкість у взаємодії з учасниками освітнього процесу;

- *педагогічне партнерство* передбачає формування умінь ефективно працювати в команді та ефективно спілкуватись в процесі професійної діяльності;

- *морально-етична компетентність* включає здатність враховувати культурні, релігійні, соціальні та мовні особливості родини під час освітнього процесу, організовувати освітній процес незалежно від власних поглядів, стереотипів та упереджень.

4. Професійний розвиток та самовдосконалення. Ця функція передбачає сформованість таких компетентностей:

- *здатність до навчання протягом життя*, що включає самопізнання та самооцінку своєї професійної діяльності, а також здатність до самонавчання і планування індивідуального професійного розвитку;

- *інформаційно-комунікаційна компетентність*, що передбачає здатність орієнтуватись в інформаційному просторі та ефективно використовувати інформаційно-комунікаційні технології та електронні освітні

ресурси в професійній діяльності [13].

№ 2. Професіограма вихователя закладу дошкільної освіти

Педагог є одним із головних учасників освітнього процесу у закладі дошкільної освіти. Вимоги до педагога містяться у професіограмі.

Професіограма – система вимог, що ставить професія до людини.

При складанні сучасної професіограми вихователя ЗДО доцільно опиратися на професійний стандарт вихователя ЗДО. Згідно з ним у професіограмі можна виділити три складові:

- загальні та професійні компетентності;
- знання;
- уміння та навички.

1. Загальні компетентності: громадянська, соціальна, культурна, лідерська, підприємницька, етична. Професійні компетентності: прогностична, організаційна, оцінювально-аналітична, предметно-методична, здоров'язбережувальна, проєктувальна, психоемоційна, педагогічне партнерство, морально-етична, здатність до навчання впродовж життя, інформаційно-комунікаційна.

2.

Професійні компетентності	Знання	Уміння та навички
Прогностична	Структурні компоненти освітнього процесу в ЗДО Види, основні підходи до планування в ЗДО Види і вимоги до документування професійної діяльності	Будувати освітній процес з урахуванням його компонентної структури Складати перспективний і календарний план освітньої роботи в різних вікових групах Визначати конкретні цілі та планувати освітню роботу в різновікових групах ЗДО
Організаційна	Норми літературної української мови Нормативно-правове забезпечення організації освітнього процесу в закладі дошкільної освіти Вітчизняні і зарубіжні	Здійснювати усну та письмову комунікацію з учасниками освітнього процесу державною мовою Організовувати освітній процес у закладі дошкільної освіти відповідно до нормативно-

	<p>концепції, теорії дошкільної освіти</p> <p>Основи дошкільної дидактики, методики і технології дошкільної освіти</p> <p>Види дитячої діяльності та їх характерні особливості</p> <p>Нормативно-правове забезпечення організації інклюзивного навчання</p> <p>Види адаптацій і модифікацій освітнього процесу, зумовлених особливими освітніми потребами дітей</p>	<p>правового забезпечення</p> <p>Обирати та застосовувати ефективні методи, форми та засоби організації особистісно-орієнтованого освітнього процесу</p> <p>Організовувати різні види дитячої діяльності</p> <p>Дотримуватись нормативно-правових вимог щодо організації інклюзивного навчання під час професійної діяльності</p> <p>Здійснювати адаптацію і модифікацію освітнього процесу відповідно до потреб та можливостей дітей з особливими освітніми потребами</p>
Оцінювально-аналітична	<p>Технології проведення моніторингу якості освітньої діяльності</p> <p>Методи оцінки результатів рівня сформованості ключових компетентностей у дітей</p>	<p>Обирати критерії, методи моніторингу якості освітньої діяльності</p> <p>Обирати та застосовувати методи оцінки рівня сформованості ключових компетентностей дітей</p>
Предметно-методична	<p>Теорії та технології когнітивного, фізичного, мовленнєвого, соціального та емоційного розвитку дітей раннього та дошкільного віку</p> <p>Основи загальної, вікової, дитячої, педагогічної психології, нейропсихології, загальної та дошкільної педагогіки</p>	<p>Моделювати зміст освіти відповідно до вимог державного стандарту</p> <p>Моделювати зміст освіти відповідно до вікових особливостей психологічного розвитку дітей раннього та дошкільного віку</p>
Здоров'язбережувальна	<p>Основи пожежної безпеки, безпеки життєдіяльності</p> <p>Способи поведінки у небезпечних ситуаціях</p> <p>Симптоми, перебіг, способи передачі, інкубаційний період дитячих хвороб</p> <p>Порядок надання домедичної допомоги</p> <p>Психологічна природа булінгу та способи його попередження, подолання</p>	<p>Здійснювати профілактично-просвітницьку роботу щодо безпеки життєдіяльності, санітарії, гігієни</p> <p>Виявляти загальні симптоми дитячих хвороб, вчасно інформувати медичного працівника та батьків</p> <p>Надавати адекватну домедичну допомогу</p> <p>Створювати в ЗДО емоційно-комфортну атмосферу,</p> <p>Попереджувати, адекватно</p>

		реагувати на ситуації емоційного, фізичного, психологічного насилля
Психоемоційна	Теорія емоційного інтелекту Причини і ознаки професійного вигорання	Керувати власними емоціями у професійній діяльності Запобігати професійному вигоранню та коригувати власну професійну діяльність з урахуванням власного психоемоційного стану
Педагогічне партнерство	Основ теорії соціальної та професійної комунікації Засади професійного співробітництва з різними соціальними інститутами	Визначати ефективні способи комунікації з учасниками освітнього процесу Встановлювати та підтримувати професійні контакти з різними соціальними інститутами
Морально-етична	Знання основ морально-етичної та професійної етики вихователя	Уникати та попереджати вплив власних поглядів, упередженого ставлення та стереотипів у судженнях і діях Формувати толерантне ставлення в учасників освітнього процесу до інакшості
Здатність до навчання впродовж життя	Саморефлексія та самооцінювання власної професійної діяльності. Нормативно-правове забезпечення підвищення кваліфікації педагогічних працівників. Основні форми і методи самоосвіти	Визначення відповідності власних професійних компетентностей вимогам професійного стандарту. Визначення індивідуальних потреб та планування професійного розвитку.
Інформаційно-комунікаційна	Основи медіаграмотності, способів використання сучасного медіапростору, культура користування Інтернетом, де важливо дотримуватися правил безпечної поведінки в цифровому середовищі.	Знаходити, опрацьовувати та критично оцінювати зміст, достовірність і надійність інформаційних джерел, а також вміти застосовувати їх у професійній діяльності. Дотримуватися правових вимог використання електронних освітніх ресурсів у професійній сфері. Використання цих ресурсів відповідно до законодавства та етичних стандартів.

Питання для самоконтролю:

1. Якою є роль батьків та вихователів в процесі розвитку і соціалізації дитини?

2. В чому, на Вашу думку, соціальна роль і функції вихователя?
3. Яким чином, на Вашу думку, вихователь може підвищити свою професійну компетентність?
4. Які загальні та професійні компетентності мають бути сформовані у вихователя? Охарактеризуйте їх.
5. Які знання і уміння відповідають професійним компетентностям?
6. З якими труднощами, на Вашу думку, стикається молодий педагог при роботі з дітьми?

Завдання для самостійної роботи:

1. Складіть власну професіограму вихователя ЗДО.
2. Проаналізуйте 10 Ваших особистісних якостей (у порядку їх значимості), які будуть сприяти Вашій професійній діяльності?
3. Виділити базові поняття теми і заповнити словник термінів.
4. Скласти схему, що відображає зв'язки між основними положеннями матеріалу даної теми.
5. Скласти тези до кожного питання теми.
6. Сформулювати питання по темі (питання мають бути репродуктивні і проблемні).
7. Визначити можливості використання теоретичного матеріалу що вивчається на практиці.

Тестові завдання:

Професіограма вихователя це:

- А) набір якостей, необхідних вихователю;
  - Б) система вимог, що ставить професія до людини;
  - В) якості, за браком яких людина не може бути вихователем;
  - Г) система знань, необхідних вихователю;
  - Д) система педагогічних умінь, необхідних вихователю.
- Відповідь: Б

Сутність, зміст, методи та способи здійснення саморефлексії та самооцінювання власної професійної діяльності. Ці знання складають

зміст такої компетентності:

- А) морально-етична
  - Б) здатність до навчання впродовж життя
  - В) психоемоційна
  - Г) здоров'язбережувальна
  - Д) прогностична
- Відповідь: Б

Здатність до самоконтролю та толерантної взаємодії; здатність до швидкого реагування на зміни, гнучкість і стресостійкість. Ці знання складають зміст такої компетентності:

- А) морально-етична
  - Б) здатність до навчання впродовж життя
  - В) психоемоційна
  - Г) здоров'язбережувальна
  - Д) прогностична
- Відповідь: В

Встановіть відповідність між назвою компетентності та її змістом.

- А) здоров'язбережувальна
  - Б) проєктувальна
  - В) організаційна
  - Г) оцінювально-аналітична
1. Здатність здійснювати та інтерпретувати результати моніторингу якості освітньої діяльності для коригування освітнього процесу
  2. Здатність організовувати фізично та психологічно безпечне освітнє середовище
  3. Здатність обирати ефективні методи, форми та засоби організації освітнього процесу; здатність організовувати ігрову і інші види дитячої діяльності; здатність забезпечувати здобуття дошкільної освіти дітьми з особливими освітніми потребами
  4. Здатність організовувати та проєктувати освітні осередки за

принципами універсального дизайну та розумного пристосування

А	2
Б	4
В	3
Г	1

Встановіть відповідність між назвою компетентності та її змістом.

А) педагогічне партнерство

Б) морально-етична

В) інформаційно-комунікаційна

Г) здатність до навчання впродовж життя

1. Здатність враховувати культурні, релігійні, соціальні та мовні особливості родини під час освітнього процесу та здійснювати його незалежно від власних поглядів, стереотипів та упереджень.

2. Здатність орієнтуватись в інформаційному просторі; здатність ефективно використовувати ІКТ та електронні освітні ресурси в професійній діяльності.

3. Здатність до саморефлексії та самооцінювання власної професійної діяльності; здатність планувати та реалізовувати індивідуальний професійний розвиток та самоосвіту.

4. Здатність до ефективної співпраці та комунікації в професійній діяльності; здатність до командної взаємодії.

А	4
Б	1
В	2
Г	1

Список використаних джерел:

1. Актуальні проблеми дошкільної педагогіки: навч.-метод. посіб. для студ. спец. «Дошкільна освіта» / уклад. О. М. Мельникова. Умань: АЛМІ, 2018. 250 с.
2. Гевко І. В. Інклюзивна освіта в Україні: сучасний стан та проблеми розвитку. *Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. Миколаїв, МНУ ім. В. О. Сухомлинського, 2019. № 1(64). С. 52–58.
3. Гончаренко С.У. Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям. К.- Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2010. 308 с.
4. Гребінь С.М. Дитинство як соціокультурний феномен: соціально-філософський аналіз: автореферат дис. на здоб. наук. ступеня канд. філос. наук: 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії». Запоріж. нац. ун-т. – Запоріжжя, 2014. 20 с.
5. Коментар до Базового компоненту дошкільної освіти в Україні: науково-методичний посібник / Наук. ред. О. Л. Кононко. К.: Редакція журналу «Дошкільне виховання», 2003. 243 с.
6. Кравець В. П. Історія класичної зарубіжної педагогіки і шкільництва: навч. посібник. Тернопіль, 1996. 436 с.
7. Лаврук М. М. Методика науково-педагогічних досліджень: навчально-методичний посібник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2021. 148 с.
8. Науково-педагогічне дослідження: навчальний посібник для магістрантів / Укладачі: Н.Н. Чайченко, О.М. Семенов, Л.М. Артюшкіна, О.М. Рудь. Суми : СОІППО, 2015. 190 с.
9. Олексенко С. Дівчата та хлопчики: психологія виховання. *Практичний психолог: дитячий садок*. 2017. № 3. С. 13-20.
10. Основи науково-педагогічних досліджень: навчальний посібник / І. П. Аносов, М. В. Елькін, М.М. Головова, А. А. Коробченко. Мелітополь : ТОВ «Видавничий будинок ММД», 2015. 218 с.
11. Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка: навчальний посібник. К.:

Академвидав, 2006. 456 с.

12. Практикум з педагогіки: Навчальний посібник: видання 2-ге, доповнене і перероблене /За заг. ред. О.А.Дубасенюк, А.В.Іванченка. Житомир: Житомир. держ. пед. ун-т, 2002. 482 с.

13. Професійний стандарт за професією «Вихователь закладу дошкільної освіти». URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2021/07/01/Proyekt.prof.stand.Vykhov.ZDO.01.07.pdf>

14. Рогальська І. П. Соціалізація та виховання особистості як комплексна проблема дошкільної педагогіки. *Наука і освіта: наук.-практ. журнал*. 2011. № 4. С. 340-344.

15. Рогальська І.П. Теоретико-методичні засади соціалізації особистості у дошкільному дитинстві. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка. – Луганський національний університет імені Тараса Шевченка. – Луганськ, 2009. 45 с.

16. Самойленко Н.В. Соціологія дитинства як об'єкт соціологічних досліджень. *Український соціум*, 1 (28) 2009. С. 59-66.

17. Юринець В. Є. Методологія наукових досліджень : навч. посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 178 с.